

Osmanlı'da Liberalizm Algısı

Tuba ÖZHAZINEDAR¹

Araştırma Makalesi

Makale Geçmişi

Başvuru Tarihi:10.12.2022

Kabul Tarihi:27.04.2023

Research Article

Article History

Date of Application: 10.12.2022

Acceptance Date:27.04.2023

Özet

Liberalizm, Orta Çağ'da feodal yapının çözülmesiyle varlık bulan ulus devletlerin doğmasıyla ortaya çıkmıştır. Tanrı-devlet anlayışı çözülmüş, dogmatizm yerini bilimsel düşünceye bırakmış, değişmez kabul edilen her şey sorgulanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda gelişen toplumsal yapı yeni bir siyasal arayışın içine girmiş, düşünce ve ifade hürriyeti, bireysel ve temel haklar ve birey-devlet ilişkileri tartışılmaya başlamıştır. Birey-devlet ilişkisini, merkezine alan bireyin fikirlerine, eylemlerine, taleplerine saygı duyan, bireyi toplumun ve devletin esası kabul eden bir anlayışa sahip düşünürler sahneye çıkmışlardır. Düşünürler, bireylerin doğuştan sahip oldukları temel hak ve özgürlükleri elde etmek için verilen zorlu mücadele karşısında bireylerin korunmasını ve anayasal güvence alınmasını savunmuşlardır. Onlara göre devletin temel görevi; keyfî muameleyle karşı vatandaşını korumak, bireylere ve bireylerin düşüncelerine güvenmek, temel hak ve özgürlükleri tanımak, toplumsal rıza anlayışını uygulamaktır. Devletin kaynağının ve meşruiyetinin tartışmaya açılmasıyla birey- devlet ilişkisinin düzenlenmesi ihtiyacı doğmuştur. Böylece liberal düşüncenin gelişmesi sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de liberal düşüncenin gelişmesi bu esasa dayanmıştır. Osmanlı'da yenileşme liberalizm esas alınarak uygulanmıştır. Devletin kurumlarında, düşüncesi yapısında ve sisteminde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Liberal devlet yönetimi anlayışı Tanzimat ile başlamış, Kanun-i Esasi'nin ilanı ile değişme ve gelişme göstermiştir. Bu makalede liberal düşüncenin ortaya çıkışı, gelişimi ve Osmanlı Devleti'ne olan yansımaları değerlendirilmiştir. Liberal fikirlerin Osmanlı toplumunu, yönetimini yeniden şekillendirip şekillendirmeye teşvik edilmiş, Osmanlı toplumunda meydana gelen yeni dinamiklerin neler olduğu anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu tespit yapılırken basından faydalanılmıştır. Bu açıdan makale önem arz etmektedir. Betimleyici araştırma tekniğinin kullanıldığı makalede benzerlerinden farklı olarak gazete haberleri kullanılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'da liberalizm algısının, yenileşme ve modernleşme ile eş anlamlı görüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Temel Haklar, Tanzimat, Meşrutiyet, Basın

Perception of Liberalism in the Ottoman Empire

Abstract

Liberalism emerged in the Middle Ages with the dissolution of the feudal structure and the birth of nation-states that came into existence. The understanding of the God-state was dissolved, dogmatism was replaced by scientific thought, everything that was considered immutable began to be questioned. The social structure that has developed in this direction has entered into a new political quest, freedom of thought and expression, individual and fundamental rights, individual and state relations have begun to be discussed. Thinkers who have an understanding that respects the ideas, actions and demands of the individual, which puts the relationship between the individual and the state, and accepts the individual as the basis of society and the state, have appeared on the scene. Thinkers have advocated the protection of individuals and the obtaining of constitutional guarantees in the face of the difficult struggle to obtain the fundamental rights and freedoms that individuals have from birth. It was stated that the main duty of the state is to protect its citizens against arbitrary treatment, that it should trust the opinions of individuals and individuals, recognize basic rights and freedoms, and apply the understanding of social consent. By opening up the source and legitimacy of the state to discussion, the need for regulating the individual-state relationship was born and liberal thinking was developed. On the other hand, the development of liberal thought took place in the Ottoman Empire in the 19th century. In the institutions of the state, based on liberalism in the renewal, political thought has also become important. The understanding of liberal state administration started with the Tanzimat and changed and developed with the proclamation of the Kanun-i Esasi. In this article, the emergence, development and reflections of liberal thought on the Ottoman Empire are evaluated. It has been tried to determine whether liberal ideas reshaped Ottoman society and its administration. It has been tried to understand what the new dynamics in the Ottoman society were. The press was used to make this determination. From this point of view, the article is important. Newspaper news stories were used differently from similar ones in the article where descriptive research technique was used. The perception of liberalism in the Ottoman Empire is seen as synonymous with innovation and modernization.

Keywords: Liberalism, Fundamental Rights, Tanzimat, Legitimacy, Press.

¹ Dr. Tuba Öz hazinedar, ORCID ID: 0000-0002-6396-8946, tozhazinedar@yahoo.com

1. Giriş

Liberalizm, bireysel özgürlükler üzerine inşa edilen, bireylerin temel hak ve hürriyetlerini savunan, özgürlük ve eşitlik arasında denge kurulması gerektiğine inanan felsefi bir doktrindir (Çetin, 2001: 219). Liberalizm, kuvvetler ayrılığı ilkesi bağlamında insan haklarının anayasa ile güvence altına alınmasını, kanunların anayasaya uygunluğunun denetlenmesini, kişilerin doğuştan elde ettiği değiştirilemez hakların hukuk güvencesine alınmasını savunmaktadır. Böylelikle özgürlüğün esasını oluşturan değerler korunabilir, devletin bireyler üzerindeki hâkimiyeti sınırlandırılabilir ve devletin bireyin özgürlüklerini hiçe sayan, yok eden, despot anlayışı önlenebilir (Sakman, 1988: 185).

Liberalizm, Orta Çağ'da feodalinin çözülmeye başlamasıyla ortaya çıkmış, ulus devletlerin kurmaya çalıştıkları sosyal, siyasal ve ekonomik düzeni sağlamlaştırmaya çabasıyla gelişmiştir. Devletler siyasal, sosyal ve kültürel alanda yeni bir sistem inşa etmek istediklerinden liberalizmin ilkelerinden faydalanmışlardır. Gelişimini sağlam temellere oturtmak isteyen liberalizm, yaygınlık kazanmak için bireyi merkezine almış, bireyin sosyal, siyasal ve ekonomik hayatını kısıtlayan, sınırlandıran ve bu alanlardaki özgürlüğünü yok eden her türlü olguya karşı mücadele vermiştir (Kazgan, 2004: 40). Liberalizm ırksal ayrımcılığa, mutlak monarşiye ve kralların ilahi haklarına karşı çıkarak iktidarın sınırlandırılmasına çalışmıştır. Bu bağlamda liberalizm; ifade özgürlüğünü, inanç özgürlüğünü, basın özgürlüğünü, serbest ticareti, sivil hakları, seküler devleti, çoğulcu demokrasiyi ve özel mülkiyeti desteklemiştir (Çetin, 2002: 81).

Temel hak ve hürriyetlerin varlığının kabul edilmesi üzerine ortaya çıkan ve bu doğrultuda bireysel özgürlüklerin gelişmesinde önemli katkılarda bulunan liberalizm, John Locke'un görüşleriyle şekillenmiş, Hume, Smith, Mill, Bentham, Spencer, Constant gibi düşünürlerin görüşleriyle de zenginleşmiştir (Vergana, 2014: 40). Dönemin düşünürleri özgürlüğün belirli bir yasalar için feda edilmemesi gereken üstün bir ilke olduğunu ifade ederek liberalizmi 'ilkeler sistemi' şeklinde tarif etmişlerdir. (Hayek;1996, 89) Liberalizm mutlak monarşinin sınırsız yetkilerine karşı çıkmış, doğal hukukun, doğal hakların tanınması için çaba sarf etmiştir. Bu çerçevede, insan haklarının yasalarla düzenlenmesi gerektiği gündeme gelmiş, yasal düzenlemeyle doğal hukuk² anlayışı hâkim olmuştur (Bix, 2004: 296). Bu anlayış uyarınca, insan haklarının bir kural koyucu tarafından düzenlenmemesi gerektiği, insan haklarının yasal düzenlemeyle korunması gerektiği belirtilmiştir. Siyasi baskıya duyulan tepkiyle toplum yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Bütün önyargı ve inançlardan kurtularak rahiplerin ve kralların otoritesinden sıyrılmış bir düzen yaratılması amaçlanmıştır (Hayek, 2009: 198).

I. Tarihi Arka Plan

İnsan hakları, özgürlük ilkeleri doğrultusunda doğmuş ve gelişmiştir. Kişisel, ekonomik ve dini hürriyetlerin tanınması için oldukça yoğun çaba sarf edilmiştir. Kişilerin temel hak ve özgürlüklerini devlete karşı koruyan ilk uygulama 1215 yılında Magna Carta ile başlamıştır. Böylece insan hakları ve kişi hürriyetleri yasal olarak tanınmış, insan hakları siyasal bir düzen içinde yerleşmiş ve kendinden sonra gelen birçok yasal düzenlemelere örnek olmuştur (İlal, 1968: 211). Kralın yetkileri ilk kez kısıtlanmış, ülke yönetiminde Baronlar da yetki sahibi olmuştur. Hak imtiyazı belirli bir zümrede kalmakla birlikte kralın sınırsız yetkileri sadece toprak sahibi imtiyazlı kişiler ile kilise üzerinde sınırlandırılmıştır (Okandan, 1966; 184). Vatandaşların özgürlükleri yalnızca hür kişiler üzerinden belirlenmiş, özgür

²Doğal hukuk, insanların doğuştan özgürlük, eşitlik, yaşama hakkı gibi temel haklarının varlığını kabul eden ve bu hakların yer veya zamana göre değişmeyeceğini savunan hukuk anlayışıdır.

vatandaşların hakları tanımlanmış, haklarında bir hüküm varsa tutuklanabileceği ve hapisle yargılanabileceği hükmü getirilmiştir. Magna Carta, tanıdığı hükümlerle içeriği bakımından son derece kısıtlı bir zümreyi kapsasa da dünya tarihinin ilk özgürlük fermanı olmuştur (Aksoy, 2008: 40-41).

1628 yılında ilan edilen haklar dilekçesi³ ile Magna Carta'nın hükümleri daha da zenginleştirilmiştir. Parlametonun varlığı sağlanmıştır, parlamento onayı olmaksızın usulsüz vergi alımı, askerlerin barış zamanında vatandaşların evlerini izinsiz aramaları, ev sahiplerinin rızası dışında konaklamaları ile Kralın özgürlükler üzerindeki müdahalesi yasaklanmıştır (Kama, 2016: 168). 1679 tarihinde İhzar müzekkeresi⁴ ile keyfi tutuklamanın önüne geçilmiştir. Böylelikle mahkemelerin verdiği emrin önünde hiçbir gücün olmadığı belgelenmiş, kişi özgürlüğü yargıç güvencesine bağlanmıştır. Magna Carta ile başlayan yetki kısıtlaması yasaya dayandırılarak özgürlük ve güvenlik hakkına müdahale önlenmiştir (Demirbaş, 1977:153).

1679'da imzalanan İhzar müzekkeresi ile insanın en temel haklarından biri olan güven içinde yaşama hakkı devlet güvencesi altına alınmıştır. Vatana ihanet suçu haricinde kral vatandaşların temel birtakım haklarını kabul etmiş, tutuklanan kişilerin en geç yirmi gün içerisinde mahkemeye çıkarılmasını, keyfi alıkoymanın önlenmesini, aksi takdirde yargıçlar hakkında para cezası uygulamasını onaylanmıştır. Kral, parlamento onayı olmaksızın bunlara müdahale etmeyeceğini bildirmiş, böylece "kişi güvenliği" bütün insan hakları bildirilerinde ve çağdaş Anayasalarda yer almıştır (Surlu, 2010: 152). 1689 Haklar Bildirgesi ile parlamenter hükümet sistemi güçlendirilmiştir. İngiliz parlamentosu ve kral arasında yasaların üstün olduğu kabul edilmiş, yasama organının eli güçlendirilmiş ve düşünce ve ifade özgürlüğünü koruma altına alan haklar yasası imzalanmıştır. Bu yasa ile kişisel hak ve özgürlüklerin korunması yasalarca garanti altına alınmıştır (Akın, 1987:285).

Kralın mutlak otoritesi sınırlandırılmış, kral tahta çıktığında parlametonun onayı olmadan taht için para toplaması ve halktan vergi talebinde bulunması yasaklanmıştır. Parlametoda ifade edilen sözlerden dolayı kimse hakkında cezai yaptırım uygulanmayacağı belirtilerek Parlamento üyelerine söz hürriyeti hakkı tanınmıştır. Parlametonun hazırlamış olduğu yasalar kral da dâhil olmak üzere herkesi bağlayacağı belirtilmiştir (Gemalmaz, 2012: 39). İnsan haklarının tanınması için tarih boyunca mücadele verilmiş, ilk olarak monark'ın yetkileri sınırlandırılmış, İnsan haklarının güvence altına alınması sağlanmıştır. Böylece temel haklar kısmen tanınmış, kişi özgürlüğü yolunda önemli adımlar atılmış ve kişi hakları anayasal hukuk düzeninde değerlendirilmiştir (Dohring, 2002:259).

I. I Liberalizmin Gelişimi

18 yy ile birlikte liberalizm belirgin bir siyasi hareket olarak görülmeye başlamıştır. Liberalizm özgürlüğün ve adaletin sağlanması konusunda mutlak yetkili olarak devleti sorumlu tutmuş, insan özgürlüğünün korunması ve sağlanması için gerekli düzenlemelerin yapılması gerektiğini belirtmiştir. Liberalizm; hukukun üstünlüğünü, kuvvetler ayrılığını, demokratik yolla kurulan hükümet sistemlerini desteklemiştir. Bu ilkeler doğrultusunda anayasaların temeli oluşturulmuş, kişi hürriyeti ile ilgili hukuk düzenini ilgilendiren konular düzenlemiştir (Paine, 1998:5 3). İnsanın doğuştan gelen haklarını kabul ettirmek için Virginia İnsan Hakları Bildirisi hazırlanmıştır. John Locke ve Montesquieu'nun güçler ayrılığı fikirlerinin esas alındığı bildiri 12 Haziran 1776'da Virginia'da oy birliği ile kabul edilmiştir. 16 maddeden oluşturulan bildiri ile bireysel özgürlükler, siyasal özgürlükler

³ Petition of Rights

⁴ Habeas Corpus Act

ve tüm kurumlar güvence altına alınmıştır. Böylece insan haklarının hiçbir koşulda devredilemeyeceği kabul edilmiş ve doğal haklar kuramının temeli oluşturulmuştur (Conway, 2011: 89).

Hazırlanan Virginia İnsan Hakları Bildirisi Büyük Britanya Hükümetine sunulmuş, 13 Amerikan kolonisinin Britanya Hükümetine karşı verdiği savaşın sonucunda liberal bir fikre dayanan bir anayasa hazırlanmış ve bu minvalde bir devletin kurulması gerçekleşmiştir. 4 Temmuz 1776'ta hazırlanan bağımsızlık bildirgesi siyasi liberalizme dayanan ilk anayasal belge olmuştur. Bu belge dünya halklarının özgürlük ve eşitlik taleplerinin artmasına bağımsızlık mücadelelerinin hızlanmasına neden olmuştur (Callinicos, 2011:117). Virginia İnsan Hakları Bildirisinin ilk etkisi Fransa'da görülmüştür. Fransız burjuvazisi, Fransız Devrimi'nde liberal fikirlere dayanan bir hükümet kurmak için çaba sarf etmiştir. 1789'da Fransa'da meydana gelen devrim feodal düzenden kaynaklanan eşitsizliklere bir son vermek adına gerçekleştirilmiştir. Fransız Devrimi'yle tarihin akışı değişmiş ve tüm dünyada siyasi, kültürel ve hukuki sonuçlar meydana gelmiştir (Nevins- Commager, 2005: 82).

Liberalizm, Fransız Devrimi'nin dönüştürücü etkisiyle kuvvetlenmiştir. Burjuvazinin ekonomik özgürlüğünü elde etmesiyle birlikte yönetimde söz sahip olmak istemesi, düşünce ve ifade hürriyeti talebi, serbest girişimci olarak piyasada yer alma istemi hareketin yönünü tayin etmiştir. Burjuvazi, otoritenin hâkimiyetinin sınırlandırılmasını, bireylerin eşitliğini ve yönetime katılımını özgürlük açısından bir ilerleme olarak kabul edip desteklemiştir (Sander, 2002; 160). Burjuva sınıfı özel mülkiyetin sağlanamadığı bir ortamda özgürlüğün de mevcut olmadığını belirtilerek toplumsal dinamiklere yön vermeyi başarmıştır. Bu eksende liberalizm Fransız Devrimi'nin meydana getirdiği toplumsal değişimle varlık kazanmıştır. Liberalizm ilerlemeci, bireyci ve hümanist bir bakış açısı ile 19. yüzyılın belirleyici ideolojilerinden birisi olmuştur (Sarıtaş, 2019; 800).

İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile insanın doğal, devredilemez ve kutsal hakları resmiyet kazanmış ve düzenlenen haklar ve özgürlükler ile doğal hakların insanlık adına ne kadar önem arz ettiği vurgulanmıştır. İnsan haklarının korunmamasının istenmeyen sonuçlar doğuracağı belirtilerek insanların haklar bakımından özgür ve eşit oldukları vurgulanmıştır. İnsan hürriyetinin ancak yasa ile sınırlandırılabilceği, toplumsal düzenin ancak yasa ile belirleneceği ifade edilmiştir (Nevins- Commager, 2005; 101). Düşünce ve ifade hürriyetinin temel insan hakkı olduğu bundan dolayı kimsenin yargılamayacağı açıkça belirtilerek teminat altına alınmıştır. Bu teminatı sağlamayan, kuvvetler ayrılığı prensibini benimsemeyen ulusların varlık gösteremeyeceği ifade edilmiş, böylelikle insan ve insanın haysiyetine saygı gösterilmesi vurgulanarak bunun devletin asli görevi olduğu belirtilmiştir (Dönmez, 1985: 229).

Amerikan ve Fransız bildirilerinin ardından vatandaşların devlet karşısındaki hukuki durumları netlik kazanmış ve liberal devletler çoğalmaya başlamıştır. Ortaya çıkan devletler hazırladıkları anayasalarında insanların doğuştan getirdikleri temel hak ve özgürlükleri teminat altına alacaklarına dair hükümlere yer vermişlerdir (Çalık, 2017: 54). 1809 İsveç Anayasası, 1812 İspanyol Anayasası, 1814 Norveç Anayasası, 1831 Belçika Anayasası, 1848 İsviçre Anayasası, 1848 İtalyan Anayasası, 1864 Yunanistan Anayasası, 1866 Romanya Anayasası, 1848 Lüksemburg Anayasası ve 1871 Alman İmparatorluğu Anayasaları takip etmiş, liberal anlamdaki ilk anayasa İspanyol Anayasası olmuştur (Özkuş, 2018: 589).

1812'de yürürlüğe giren İspanyol Anayasasında "liberalizm" kelimesi ilk kez kullanılmıştır. Anayasa ile erkeklere seçme ve seçilme hakkı tanınmakla birlikte ulus, egemenlik, basın hürriyeti, toprak reformu ve serbest girişimin esasları kurumsallaşmıştır. Bu anayasa

dönemin en liberal anayasası olmuştur (Konuralp, 2019: 352). “Kişinin temel hak ve hürriyetlerini, güvence altına alarak “kişilik hakları baskı altına almamaz” hükmü ile Anayasa, kişilerin haklarına saygıyı esas almış, siyasi düzen ve sosyal barışın temellerini oluşturmuştur. Anayasa; İspanya halkının, insan haklarını, kültür ve geleneklerini korumada ve anadilini kullanmada gerekli koşulları oluşturmuştur. İspanya halkının onuruna yaraşır bir hayat seviyesi sağlamaya çalışmıştır (İspanya Anayasası ve Kongre İçtüzüğü, 2004; 19).

2. Osmanlı’da Liberalizmin Gelişimi

Osmanlı’da liberal düşünce yenileşme ve modernleşme hareketleri ile meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti’nde yenileşme hareketleri Lale Devri ile başlamıştır. Devletin geri kalmışlığının nedenlerinin sorgulandığı dönemde ilk defa geçici elçilikler oluşturulmuştur. Böylece Avrupa yakından tanınmaya başlanmıştır. Meydana gelen modernleşme süreciyle birlikte liberalizm ilk olarak III. Selim dönemi ile başlamıştır. III. Selim dönemi reformları Avrupa’daki liberal fikirlerin ülkede yerleşmesinde önemli katkı sağlamıştır (Ercişkun; 2019: 112). III. Selim’in başlattığı reformlar padişah II. Mahmut’un tahta çıkmasıyla bambaşka bir dönemece girmiştir. 1808’de imzalanan Sened-i İttifak ile devlette ilk kez hükümdarın yetkileri kısıtlanmıştır. Her ne kadar ölü doğmuş bir anlaşma olsa da mutlakiyeti kısıtlamış olmasından dolayı önem arz etmiştir. II. Mahmut dönemi yapılan yenilikler Tanzimat’ın hazırlayıcısı olmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2003: 250-251).

II. Mahmut dönemi ilk düzenlemeler hükümet yapısında gerçekleştirilmiştir. 1821’de açılan tercüme odalarının liberal fikirlerin yaygınlık göstermesinde önemli etkileri olmuştur. 1836’da Dâr-ı Şurâ-yı Askerî, 1838 yılında ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye kurulmuştur. Liberal nitelikli kurumlar oluşturularak parlamentarizmin temelleri atılmıştır. Sınırlı da olsa temsil hakkı tanınmıştır (Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm, 2005: 32). Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin kurulmasıyla Osmanlı devlet yönetiminde liberal politikalar görünür hale gelmiştir. Osmanlı modernleşme hareketleri asker, sivil, bürokrat ve aydınları gün yüzüne çıkartmıştır. Ülke tarihin ilk resmi gazetesi olan Takvîm-i Vekâyi gazetesi yayın hayatına başlamış ve reformlarla ilgili haberlere yer vererek kamuoyunu hem bilgilendirmiş hem de kitle kültürü oluşturmuştur (Akyıldız, 2003: 250-251).

2.1 Tanzimat Fermanı

Osmanlı’da liberal düşünce Avrupa’daki gibi temel hak ve hürriyetlere duyulan talepten ziyade batılılaşma ve modernleşmenin gereği kabul edilmiştir. Tanzimat’ın ilanıyla birlikte Osmanlı tebaasının vatandaş hüviyeti kazanması liberal düşüncenin gelişmesini etkilemiştir. Tanzimat’ın ilanı ile Osmanlı İmparatorluğu bir hukuk devleti olma yönünde önemli bir adım atmıştır. Osmanlı vatandaşları kanun önünde eşitlenmiş, halkın can, mal, ırz güvenliği devlet güvencesine alınmıştır. (Tanör, 2012: 64). Avrupa’da doğup gelişen liberalizm, Osmanlı İmparatorluğu’nda da yayılmaya başlamıştır. Ferman, temel hak ve hürriyetleri garantiye almakla birlikte özel mülkiyetin korunmasına dair esasları da içermiş, bu bakımından bir dönüm noktası meydana getirmiştir. Tanzimat’ın ilanıyla Osmanlı toplumundaki aydınlar liberal fikirleri benimseyerek liberal bir devlet yönetimi anlayışını savunmuşlardır (İnalçık- Seyitdanlıoğlu, 2019: 210).

Devlet bünyesindeki hem yerli hem de etnik unsurların temel hak ve hürriyetlerini korumaya çalışırken Osmanlı Devleti’nin bekasını da göz önünde bulundurmıştır. Özellikle etnik unsurları bir arada tutmanın yollarını da aramıştır. Bunun için liberal bir yönetim anlayışını ekonomi üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Devlet liberal politikalarını daha çok ekonomi alanında uygulamış, böylece devlete olan bağlılığın sağlanacağına inanmıştır. Bunun için bireysel mülkiyet hakkı tanınmış, müsadere kaldırılmış, özel sektöre destek verilmiş, ticari

faaliyetleri desteklemiştir. Devlet, ekonomi alanında uygulamaya koyduğu liberal politikalarla yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nde iktisadi liberalizmin ilk temsilcisi Sakızlı Ohannes Paşa'dır. (Seyitdanlıoğlu, 1996: 5).

Liberal ekonomini politikalarını savunan Sakızlı Ohannes Paşa Osmanlı Devleti'nin kalkınması için serbest rekabeti savunmuştur. Piyasa fiyatlarının devlet tarafından belirlendiği narh usulüne karşı çıkmıştır. Ohannes Paşa göre; Devlet ancak liberal ekonomi politikaları ile kalkınabilir. Bunun için devlet piyasaya müdahale etmemelidir. Devletin ekonomik faaliyetleri sınırlandırılmalı, özel teşebbüs, özel mülkiyeti desteklenmeli, bireysel ve ekonomik özgürlükler tanınmalıdır. Ülkeler arası ticaret serbestisi sağlanmalı, gümrük vergisinin kaldırılmalı, serbest piyasa ekonomisi hayata geçirilmelidir. (Odabaşı; 2014: 80). Ohannes Paşa servetin bölüşümü, üretimi, dolaşımı ve tüketilmesi gibi temaları ele alarak iktisadi liberalizm düşüncesinin temellerini atmıştır. Özel mülkiyet haklarının belirginleştirilmesini, yasal güvence altına alınmasını, ekonominin liberalleşmesini, serbest ticaretin ve fırsat eşitliğinin sağlanmasını talep etmiş, liberal ekonominin siyasal sistemler tarafından kabul edilip yaygınlaşmasına ön ayak olmuştur. Ohannes Paşa yazmış olduğu Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde adlı kitabıyla liberal ekonomi anlayışına bilimsel bir kimlik kazandırmıştır. (Ergin, 2018: 75)

Tanzimat, farklı fikir ve ideolojik yaklaşımları olan bir kuşağın da doğmasına neden olmuştur. Şinasi, Namık Kemal, Ali Süavi, Ziya Paşa liberal akımın ilk temsilcileri olmuş, basın aracılığıyla fikirlerini topluma empoze ederek kitle hareketi meydana getirmeye çalışmışlardır. Burjuva-liberal anlayış doğrultudaki anayasalcı düşüncelerin yayılmasında son derece etkili olmuşlardır. Tanzimat'ın siyasal, yönetsel ve sosyal alanda yasalar ile uygulanması gerektiğini vurgulamışlardır. Devletin vatandaşın çıkarlarını korumakla yükümlü olduğunu gazeteler aracılığıyla halka duyurmuşlardır. (Çağan, 2012: 261). Tanzimat'ın önemli simaları Avrupa'da gördükleri düşünce sistemini, uygarlık seviyesini Osmanlı Devleti'nde de görmek istemiş, bu amaçla fikirlerini doğrudan gazete aracılığıyla halka duyurmuşlardır. Dönem aydınları Osmanlı'nın liberal bir sistemde yönetilmesini, devletin yetkilerinin sınırlandırılmasını, yönetimin bir anayasa ve meclise dayandırılmasını istemişlerdir (Aydın, 2000: 108).

Şinasi, Tasvir-i Efkâr gazetesinde; devletin görevlerinden, eğitimden, iç ve dış haberlerden, ekonomiden bahsetmiştir. Didaktik amaçlı yazılar kaleme alan Şinasi, kamuoyunu bilgilendirmeyi amaçlamıştır. Yazdığı eserlerle toplumun düşünsel ve kültür hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Halkın bilinçlenmesi için kanun, demokrasi, millet gibi kavramları sıklıkla kullanmıştır. Şinasi'nin Tasvir-i Efkâr'da kaleme aldığı "hak, adalet, hürriyet, vatan" gibi temel kavramlar siyasî otoriteyi rahatsız etmiş, bu yüzden Şinasi 1865'te Tasvir-i Efkârı, Namık Kemal'e devretmek zorunda kalmıştır (Parlatır- Çetin, 2005: 166). Bu durum liberal fikirlerin ülkede daha da yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur. Ülkedeki liberal aydınların muhalefeti ile Genç Osmanlılar hareketi meydana gelmiştir. Bu hareket anayasal sisteme dayalı meşruti bir rejiminin kurulmasını amaçlamış ve bu doğrultuda faaliyet göstermiştir. Bu amaçla hükümet aleyhine yayınlar hazırlamıştır. Genç Osmanlıların düşünsel faaliyetleri batının aydınlarından farklı olarak liberalizmi çok uluslu devlet yapısında birleştirici bir unsur olarak tasavvur etmiştir (Armaoğlu, 2001: 56).

Genç Osmanlılar anayasaya dayalı demokratik bir sistemi savunmuşlardır. Genç Osmanlılar savundukları ve uygulanmasını istedikleri fikirlerle devletin yıkılmasını, dağılmasını ve giderek parçalanmasını önlemek istemişlerdir. Devletin devamının ancak hak, adalet, özgürlük ile sağlanabileceği bunun için de mutlak otoritenin yetkilerinin sınırlandırılması gerekli görülmüştür. Ulus bir devlet olabilmek için meşrutiyete dayalı parlamento ve anayasal sistemi gerçekleştirmeyi istemişlerdir. Batı'daki liberal düşünce, uluslaşma süreci

ile ortaya çıkarken Osmanlı'da liberalizmin devletin çok uluslu yapısı göz önünde bulundurularak ulusları bir arada tutabilmek suretiyle uygulanmıştır. İmparatorluk, bu uygulamayı anayasal bağlamda gerçekleştirirken kendisi gibi çok uluslu imparatorlukları örnek almıştır. Kanun-i Esasi'nin hazırlanmasında Prusya Anayasası temel alınmıştır (Lewis, 2011: 56).

2-2 Islahat Fermanı

Islahat Fermanı, Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Barış Anlaşmasının gereği olarak ilan edilmiştir. Ferman, liberal karakteri olmakla birlikte Müslim ve Gayrimüslim tebaa arasında eşitsizliğe son veren hükümler içermiştir. Islahat Fermanı ile Gayrimüslimlerle, Müslimlerin statüleri eşitlenmiştir. Gayrimüslim vatandaşların ibadetleri, dini ritüelleri devlet güvencesine alınmıştır. Fermanla Gayrimüslimlere hem devlet memuru olma hakkı tanınmış, hem de Gayrimüslimleri küçük düşürücü ifadeler yasaklanmıştır. Müslim tebaa ile Gayrimüslim tebaanın eşitliğini sağlamayı amaçlayan ferman, medeni haklar ile beraber Gayrimüslim tebaanın siyasi haklarını da tanımıştır (Özhazinedar, 2019: 36)

Fermanla işkence yasaklanmış, cezai kavuşturma ve yargılamaların aleni yapılması kabul edilmiş, yargılanmadan hiç kimseye cezai yaptırım uygulanmayacağı hükmü getirilmiştir. Vergilendirmede eşitlik sağlanmış, Gayrimüslimlerin dini liderlerine de maaş bağlanmış, ibadethaneleri devlet güvencesine alınmıştır. Osmanlılık kavramı tüm kurum ve kuruluşlara yerleştirilmeye çalışılmıştır. Tüm unsurların eşitliğini göz önünde tutan fermanla insan hakları anlamında da önemli bir adım atılmıştır (Ay, 2000: 483). Fermanla birlikte adalet sistemi de yeniden tanzim edilmiştir. Şüpheli ya da şüphesi kanıtlanmış olanlara adil yargılanma hakkını tanınmıştır. Uzun tutukluluk sürelerinin en aza indirilmesi, hapisanelerin ıslah edilmesi noktasında esas teşkil etmiştir. Islahat Fermanı, insan hakları ve kamu özgürlüklerinin sağlanması ve yasalar karşısında mutlak eşitliğin temin edilmesi bakımından son derece önemli bir belge teşkil etmiştir (Mumcu- Kuzeci, 2012: 171).

2.3 Adalet Fermanı

Tanzimat Fermanı ile ilk defa vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinden, can mal ve ırz güvenliğinden bahsedilmiş, ferman yaşam hakkı ihlalinde herhangi yaptırım öngörmemiştir. Yalnızca hak ihlali yapanı lanetlenmiştir. Hak ihlaline karşı yaptırım ancak 1858 senesinde Fransa'dan alınan ceza kanunnamesinin yürürlüğe girmesiyle sağlanabilmiştir. Yürürlüğe giren ceza yasası ile kişi güvenliğinin ihlal edildiği durumlarda cezai yaptırım gerçekleşmiş; fakat hak ihlali yapan memura, bazı hak ve özgürlüklerin ihlaline herhangi bir yaptırım olmamıştır. Bu yüzden ceza kanunnamesi eksik kalmıştır. Bunun üzerine ilan edilen Adalet Fermanı ile kişiler devlete karşı korunmuştur. 1875'te ilan edilen Adalet Fermanı ile insan haklarının gelişiminde önemli bir ivme kazanılmıştır (Özhazinedar, 2019: 41).

Adalet Fermanı ile temel hak ve hürriyetler temin edilmiş, kişi güvenliği devlet teminatı altına alınmıştır. Halkın can ve mal güvenliği koruma altına alınarak mahkemelerin güvenilirliği hükme bağlanmıştır. Mahkemelerin tarafsız, bağımsız, üyelerin dürüst kişilerden oluşmasının gerekliliğinden ilk defa bahsedilmiştir. Mahkeme üyelerinin azledilmeyeceği, vergilendirmede gelirin göz önünde bulundurulması gerektiği fermanla kabul edilmiştir. Gayrimüslimlere miras hakkı ve memuriyette liyakat vurgusu yapılmıştır. İlk defa temel hak hürriyetlerin yasalarla güvence altına alınacağından bahsedilmiş; fakat fermanın hükümleri uygulamamıştır. 1.Meşrutiyetin ilanı ile yürürlüğe konulan Kanun-i Esasi ile Adalet Fermanı yürürlükten kaldırılmıştır (Alpkaya, 1990: 170).

2.4 I. Meşrutiyet

Tanzimat'ın ilkelerinin ihlal edilmesi gerekçesiyle Genç Osmanlılar⁵ Sultan Abdülaziz yönetimine karşı 1867'de ayaklanmıştır. Ayaklanma esnasında medrese öğrencileri Bab-ı Ali'ye yürümüş ve Talebe-i ulûm" veya "Softalar Ayaklanması" adı verilen gösteriler gerçekleştirmişlerdir. Öğrenciler Mahmut Nedim Paşa ve Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin görevinden ihraç edilmesini istemiştir. Gösteriler sonucunda Mahmut Nedim Paşa'nın ve Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'nin azli gerçekleştirilmiştir. Mithat Paşa'nın Meclis-i Vükelâ'ya tayin edilmesi sonucunda gösteriler sona ermiştir. (Beydilli, 2013: 432)

Mithat Paşa, Vükelâ heyetine tayiniyle birlikte ülkenin içindeki mevcut koşulların sebeplerini anlatan bir layiha hazırlamıştır. Mithat Paşa, Abdülaziz'e sunulan lâyhada anayasaya dayalı mevcut bir sistemin hayata geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sunulan layihanın Sultan Abdülaziz tarafından dikkate alınmaması üzere 29 Mayıs 1876 günü Şeyhülislâm Hayrullah Efendi'nin verdiği fetva doğrultusunda Mithat Paşa, serasker Hüseyin Avni Paşa, Harbiye Mektebi Nazırı Süleyman Paşa, Şûra-yı Askerî Reisi Redif Paşa tarafından Abdülaziz hal edilmiştir (Uzun, 2005:153). Abdülaziz'in haliyle Sultan V. Murat padişah ilan edilmiş, fakat Padişah V. Murat döneminde beklenildiği gibi meşrutiyetle ilgili herhangi bir gelişme sağlanamamıştır. V. Murat'ın akıl sağlığın giderek bozulması Kanun-ı Esasi'nin ilânını geciktirmiş, bunun üzerine 30 Ağustos 1876'da Kanun-i Esasi'yi ilan edeceğine dair söz vermesi üzerine II. Abdülhamit padişah ilan edilmiştir (Küçük, 2006: 183).

1876 yılında Kanun-i Esasi'nin ilanı ile Osmanlı Devlet yönetiminde meşrutiyet dönemi başlamıştır. 19 Mart 1877 tarihinde ilk parlamento padişahın da katılımıyla törenle açılmış ve 28 Haziran 1877 tarihine kadar görevini sürdürmüştür. İki ayrı meclisten meydana gelen parlamento Heyet-i Âyan ve Heyet-i Mebusan'dan oluşturulmuştur. Heyet-i Âyan üyeleri doğrudan padişah tarafından atanmış, Heyet-i Mebusan üyeleri Talimat-ı Muvakkate adıyla bilinen seçim kanununa göre gerçekleşmiştir (Aldıkaçtı, 1978: 61-62). 10 Eylül'deki cülus merasiminin hemen ardından, anayasa hazırlanması için Mithat Paşa başkanlığında Cemiyet-i Mahsusa adında bir encümen kurulmuştur. Kanun-i Esasi, üye sayısı Meclis-i Mahsus adı verilen ve sayısı 30'a varan bir özel kurul tarafından yapılmıştır. Kanun-i Esasi, 119 madde ve beş bölümden oluşturulmuştur. İlk defa Kanun-i Esasi ile Tebaa-i Devleti Osmaniye'nin Hukuku Umumiyesi başlığı altında Osmanlı vatandaşlarının kamusal hakları belirlenmiştir (Kızıltan, 2006: 259).

Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkes Osmanlı kabul edilir (md.8). Osmanlı tebaasının tamamı başkalarının özgürlüklerine müdahale etmemek koşuluyla, kişisel özgürlüğe sahiptir (md.9). Herkes kanunun tanıdığı kadar özgürdür (md.10). Kanuna uygun olarak Osmanlı tebaası her türlü ticareti yapabilir (md.13). Her vatandaşın dilekçe verme hakkı vardır (md.14). Eğitim serbesttir. Mevcut olan kanuna uymak şartı ile her Osmanlı vatandaşı bundan faydalanır (md.15). Mektepler devlet kontrolündedir (md.16). Yasa önünde tüm Osmanlılar eşittir, din ve mezhep ayırımı yapılmaksızın herkes eşittir (md.17). Her Osmanlı vatandaşı savunma hakkına sahiptir (md.83) (Özhazinedar, 2019: 49)⁶

⁵Genç Osmanlılar; Ahmet Rıza İbrahim Şinasi, Samipaşazade Sezai, Dr. Nazım Bey, Ziya Paşa, Ali Suavi Namık Kemal, Ahmet Cevdet Paşa, Abdullah Cevdet, Menâpirzâde Nuri Bey, Ayetullah Bey, Reşat Bey, Refik Bey, Mehmed Beylerdir.

⁶Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve meshepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.(md 8) Osmanlıların kâffesi hürriyeti şahsiyelerine malik ve aherin hukuku hürriyetine tecavüz etmemekle mükelleftir.(md 9). Hürriyeti şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse kanunun tâyin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile mücazat olunamaz.(md 10). Devleti Osmaniye'nin dini dini islâmdır. Bu esası

Kişinin Hakları ve Ödevleri Eşit yurttaş olma (md.17), kişi özgürlüğü (md.9) ve kişi dokunulmazlığı (md.10), basın özgürlüğü (md.12), işkence ve angaryanın kaldırılması (md.26), inanç özgürlüğü (md.11), dilekçe hakkı (md.14), kanun önünde eşitlik (md.23), haberleşme hürriyeti (md.119) tanınan haklardır. Yasaların kararlaştırdığı durumlar dışında, yetkililer meskene zorla giremez (md.22). Adil yargılanma hakkı tanınmıştır. Kimse mensup olduğu mahkeme dışında başka bir mahkemede yargılanamaz (md.23). Müsadere ve işkence yasaktır. Ancak savaş esnasında durum değişebilir (md.24) (Özhazinedar, 2019: 50).

Kanun-i Esasi, yurttaş bilinçlenmesini tam olarak sağlayamasa da toplumun dönüştürülmesinde önemli bir etki meydana getirmiştir. Halk, her ne kadar siyasal hayatta yer alamasa da kurulan yer altı örgütleriyle siyasal özgürlükler kurmayı başarmıştır. Kanun-i Esasi düşünsel gelişimde önemli bir rol oynamış; liberalizm, rasyonalizm, sosyalizm akımlarının ülkede etki göstermesini sağlamıştır. Fakat I.Meşrutiyet uzun soluklu olmamıştır. II. Abdülhamit 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek meclisi kapatmış böylece I. Meşrutiyet dönemi sona ermiştir.(Kili, 1978: 195). Meclis-i Umumi II. Meşrutiyet'in ilanına kadar tatil edilmiştir. 1876 Anayasası'nın padişaha tanıdığı hakla Midhat Paşa önce istifa ettirilmiş, daha sonra Anayasa'nın 113. Maddesi hükmü gereğince sürgün edilmiştir. Meclis-i Umûmî'nin kapatılmasıyla II Abdülhamid ülkede baskı ve istibdat rejimi inşa etmiştir. Bu dönemde bürokrasi otokrasiye bütünüyle tâbi kılınmıştır. (Emiroğlu, 2015: 204).

Devlet yönetiminde liyakat yerine sadakat esas alınmış, rejime muhalif edenlerin bir kısmı kürek, hapis ve işkence ile cezalandırılmış bir kısmı da sürgün edilmiştir. Devlet kendini korumak için hafiye teşkilatı tahsis etmiş, böylece muhalefet etkisiz hale getirilmiştir. Dinin siyasal yaşamadaki etki alanı kuvvetlenmiş, İlmiye teşkilatı, yasama, yürütme ve yargı, denetime tabii tutulmuştur. I.Meşrutiyet'in kısa süren uygulamasından sonra ülke II. Abdülhamit'in istibdat idaresiyle yönetilmiştir. (Kartal, 2000: 305)

Bu baskı ve istibdat uygulamaları yeni dinamiklerinin ortaya çıkmasına, mevcut olanların da derinleşmesine, kökleşmesine neden olmuş, II. Abdülhamit rejimi yönetimine muhalif bir kitleyi de beraberinde getirmiştir. Devletin baskı ve istibdat rejimine karşı 4 Haziran 1889'da İstanbul Gülhane Parkı'ndaki Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencileri tarafından İttihad-ı Osmanî Cemiyeti kurulmuştur. Örgütün kurucu lideri İbrahim Temo'dur. (Çavdar, 2004: 52) Örgütün diğer üyeleri Temo, İshak Sükuti, Abdullah Cevdet, Mehmet Raşit'tir. Cemiyet kendisine rol model olarak İtalyan Carbonari cemiyetini örnek almış ve hücre tipi şeklinde

vikaye ile beraber asayiş halkı ve adabı umumiyeyi ihlâl etmemek şartile memaliki osmaniye de maruf olan bilcümle edyanın serbestii icrası ve cemaati muhtelifiye verilmiş olan imtiyazati mezhebiyenin kemakân cereyanı Devletin tahdi himayetindedir. (md 11). Matbuat kanun dairesinde serbesttir. (md 12).Tebaa-i Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve sanat ve felahet için her nevi şirketler teşkiline mezundur. (md 13). Tebaai osmaniye den bir veya bir kaç kişinin gerek şahıslarına ve gerek umuma müteallik olan kavanin ve nizamata muhalif gördükleri bir maddeden dolayı işin merciine arzuhal verdikleri gibi meclisi umumiye dahi müddei sıfatile imzalı arzuhal vermeğe ve memurinin e'falinden iştikâye selahiyetleri vardır. (md 14) Emri tedris serbesttir. Muayyen olan kanuna tebaiyet şartile her osmanlı umumi ve hususi tedrise mezundur. (md 15). Bilocümle mektepler Devletin tahtı nezaretindedir. Tebaai osmaniye nin terbiyesi bir siyakı ittihat ve intizam üzere olmak için iktiza eden esbaba teşebbüs olunacak ve mileli muhtelifenin umuru itikadiyelerine müteallik olan usulü talimiyeye haleb getirilmeyecektir. (md 16). Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir. (md 17). İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliye n memnudur (md 26). Yapılacak usulü muhakeme kanunu hükmünce hiç kimse kanunen mensup olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye gitmeye icbar olunamaz (md 23). Müsadere ve angarya ve cerime memnudur. Fakat muharebe esnasında usulen tâyin olunacak tekalif ve ahval bundan müstesnadır. (md 24) .Herkes huzuru mahkemede hukukunu muhafaza için lüzum gördüğü vasaiti meşruayı istimal edebilir. (md 83).(Orijinal metin için; Kânûn-ı Esâsî 7 zilhicce 1293 (1876) Memalik-i Devlet-i Osmaniye)

yapılanmıştır. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin yanı sıra cemiyete askerî ve sivil yüksekokul öğrencileri de katılmıştır. Cemiyet üyeleri II. Abdülhamit rejimine karşı örgütlenmişlerdir. (Çavdar, 182: 22).

Cemiyete yurtdışında bulunan ve Jön Türkler⁷ olarak bilinen aydınlar da destek vermiştir. Avrupa'yı yakından tanıma fırsatı bulan aydınlar edindikleri fikirlerle kitle hareketi meydana getirmeye çalışmışlardır. Jön Türk Cemiyeti'nin üyeleri oldukça farklı siyasi görüşe sahip üyelerden oluşmuştur. Hepsinin ortak amacı İstibdat rejiminin sona erdirilerek Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi olmuştur. Jön Türkler yayınladıkları gazete ve dergilerde istibdat rejimi ile sıkı bir mücadeleye girişmiştir. 1889-1908 yılları arasında çıkardıkları gazeteler ve dergiler ile fikir hayatına yeni bir yön vermişlerdir. (Akşin, 1971: 155).

2.5 II. Meşrutiyet

1889'da Askeri Tıbbiye Mektebi öğrencilerinin oluşturduğu İttihad-ı Osmanî Cemiyeti üyeleri II. Abdülhamit'in istibdadına son vermek için faaliyete geçmiştir. Daha sonra Tıbbiyelilerin kurduğu İttihad-ı Osmanî, İstanbul'daki sivil ve askerî diğer yüksekokul öğrencileri arasında taraftar kazanarak hızla büyümüştür. Avrupa'da faaliyet gösteren muhalifler de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleşmiştir. İstibdat rejimine son vermek için Selanik'te yoğun bir faaliyete başlamışlardır (Hanioğlu, 2001: 479). İttihat ve Terakkiyi harekete geçiren iç meseleler olmakla birlikte Rus Çarı ile İngiltere Kralının Reval'de görüşme yapmaları, dış siyasi olaylarda son derece etkili olmuştur. Reval görüşmeleri esnasında ele alınan Makedonya Meselesi, Boğazların durumu ve Osmanlı yönetimindeki Hıristiyanlar için yapılacak ıslahatlar gündeme gelmiştir. Görüşme sonrasında 3 Mart 1908'de İngiltere'nin Makedonya sorunu hakkında yayımladığı genelge, bölgeye olası bir müdahaleyi engellemek isteyen cemiyet üyesi subayları harekete geçirmiştir (Saylak, 2016: 128).

İttihat ve Terakki yöneticileri “Ülke elden gidiyor” düşüncesi ile harekete geçmiştir. Resneli Niyazi, 3 Temmuz 1908'de İttihat ve Terakkinin desteğini alarak çok sayıda asker ve Arnavut kökenli vatandaşlarla dağa çıkmıştır. Saraya anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi, Kanun-i Esasinin ilan edilmesi ve eşitsizliklere son verilmesi için telgraflar gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 2003: 27) Osmanlı hükümeti isyanı bastırmak için Manastır'a askerî birlik göndermiş, fakat isyancıların hareketi bastırılmadan Firzovik'te olaylar baş göstermiştir. Osmanlı hükümeti meydana gelen olaylar karşısında hâkimiyetini kaybetmiş, isyanın büyümesi ve baskıların artması üzerine 24 Temmuz 1908'de Meşrutiyet ilan edilmiştir (Karal, 2010: 522).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra seçimler gerçekleştirilmiştir. Seçimlere İttihat ve Terakki Fırkası ile Ahrar Fırkası katılmış, İttihatçıların ezici çoğunluğunun sağlandığı Meclis-i Mebussan 17 Aralık 1908'de törenle açılmıştır. Meclisin açılması ülkede büyük bir coşku meydana getirmiş, şehir merkezlerinde gösteriler düzenlenmiştir (Akyıldız, 2003: 246. Asker, öğrenciler, bürokratlar, gazeteciler, çok sayıda vatandaş sokaklara dökülmüş, hep bir ağızdan ‘yaşasın Meclis-i Mebusan, yaşasın Kanun-i Esasi, yaşasın ordumuz, yaşasın padişahımız’ diyerek haykırışlardır. Fransız İhtilaliyle demokrasinin ana ilkeleri arasına giren Hürriyet, Adalet, Müsavat, Uhuvvet kavramları Osmanlının tüm unsurlarıyla vücuda getirilmiştir.(Yamak, 2008:326)

⁷Cemiyet üyeleri; Abdullah Cevdet, Ahmet Rıza, Ahmet Fazlı, Bahaeddin Şakir, Halil Ganem, İbrahim Temo, İshak Süküti, İsmail Canbulat, Mahmut Celaleddin Paşa, Mahir Said, Mehmet Ali Halim Paşa, Tunah Hilmi'dir.

Yevmî Servet-i Fünun gazetesinde yer alan “*Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet*” başlıklı haberde özgürlüğün, eşitliğin, kardeşliğin ve adaletin insanlık için her türlü mutluluğu sağladığı ve Osmanlı halklarının bu değerlere meşrutiyet sayesinde kavuştuğu, bu yüzden bu değerlerin korunması gerektiği anlatılmıştır.

“İşte dört kelime ki cemiyet-i beşeriyenin her türlü saadetine kefildir. Birkaç gün evveline kadar bunların hiçbirine malik değildik. Şükür olsun bugün dördüne de sahip bulunuyoruz. Dördüncü de nihayete kadar muhafaza edeceğiz. Hürriyet dediklerinin hukuk-ı hürriyetine tecavüz etmemek şartıyla hareket ve malumatında serbest olmaktır. Her şey gibi hürriyet de bir hudud ile mahduddur. Her yerinden daire-i hürriyetimiz yekdiğerine mecburdur. Bu daireye tecavüz diğeriinin hürriyetine tecavüz demek olur ki neticesi dairenin yekdiğerine karışmasını tabir-i diğeriyle (anarşi) hürriyet her fert tarafından hududu tecavüz edilmemekle kaimdir. Hürüz diye herkes her aklına geleni yapmağa kalkışırsa o kadar karışıklık olur ki neticesi ihtimal ki senelerden beri takip ede geldiğimiz maksad-ı mukaddesi de ihlal eder.”(Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet”, Yevmî Servet-i Fünun Gazetesi, 22, Temmuz 1324, sahife, 4.)

Abdülkadir Kadri Hukuk-ı Umumiye gazetesinde yer alan “*Kanun-ı Esasi, Hürriyet, Adalet, Müsavat*” adlı makalesinde Kanun-ı Esasi’nin önemine, gerekliliğine ve verdiği haklara dikkat çekmiştir.

“Zira Kanun-i Esasi bize hürriyet, adalet, müsavat veriyor. Hürriyet kimsenin hakkına, yaptığına karışmamak üzere bizi serbest bırakır. Kimsenin hürriyetine dokunmamak şartıyla biz istediğimizi yaparız. Adalet, köyümüzün zenginini şimdiye kadar kendisinden korktuğumuz, çekindiğimiz adamları benimle seninle beraber eder. Ben ondan hakkımı ister ve dava edersem ikimiz mahkeme odasında beraber durarak mahkeme oluruz. O kabahatli ise cezasını görür. Malımı almış ise geri alınarak bana verilir. Hatır için, gönül için iş görülemezler. Dedelerimiz, adalet olan memleket zengin olur, mamur olur derlerdi”(Abdülkadir Kadri, “Kanunu Esasi Hürriyet, Adalet, Müsavat”, Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 25 Şubat 1325, sahife, 2.)

Serbesti Gazetesi “*Mebusan-ı Milletin İlk İçtimai*” başlıklı haberinde Meclis açılışından bahsetmiştir. Meclisin açılışı gazetede şu şekilde bahsedilmiştir.

“Millet Meclisimizin, o millet meclisi ki otuz seneden beri içtimai Yıldız’da bulunan hevanenin menaf-i şahsiyenin ref-i meşruası için men edilmiş ve bu yüzden millet-i necibe-i Osmaniye binlerce belalara uğramıştır. Meşrutiyetimizin devamına söz değil yemin etmiş olan mutbu-ı muazzamımızdan Yıldız menhus namı almış saray bile tebdilini rica etmek isterdik.” (Serbesti Gazetesi, 14 Teşrinisani 1324, sahife 2).

Haberin devamında Kanun-i Esasi’nin tanıdığı ifade hürriyetinden faydalanarak Meclisin ilk toplantısının Yıldız Sarayı’nda gerçekleşmesi talep edilmiş ve toplantının Yıldız’da gerçekleşecek olmasından duyulan sevinç anlatılmıştır.

“Otuz seneden beri zulümden, istibdattan kan ağlamak derecesinde bulunan milletimizin vükelasına ilk içtimaigah o menhus sarayı ihtiyar ederek göstermek gibi bir cürette bulunabilelim. Bugün ise işitiyoruz ki o işkencehane o engizisyonlara bile rahmet okutacak derecede mahal-i mezalim olan sarayın merasim dairesinde Meclis-i Mebusanın ilk içtimai olacakmış.” (Serbesti Gazetesi, 14 Teşrinisani 1324, sahife 2).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra liberal düşünce yaygınlık kazanmıştır. Liberal politikaları benimseyen partiler ve yayın organları faaliyet göstermiş böylece liberal tartışmalar daha bir bilimsellik kazanmıştır. Prens Sabahaddin toplumsal sorunların ve problemlerin çözüm yolu olarak liberalizm düşüncesinin temel ilkelerini benimsemiştir. Dinin toplumsal yapı

üzerindeki etkisinin kaldırılması gerektiğine inanmıştır. Teşebbüs-ü şahsi, serbesti fikriyat ve âdem-i merkeziyet ilkelerini savunmuştur. (Çavdar, 2004: 74) Böylece, yerinden yönetilen bölgeler merkezden bağımsız olduğundan hızlı, rahat ve çabuk karar alabilir, halkın ihtiyaç duyduğu hizmeti en kısa sürede hayata geçirilebilir. Prens Sabahattin 1906'da Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet fikrini hayata geçirebilmek bir program hazırlamıştır. Bu programını siyasal, sosyal ve ekonomik hayat başlıkları altında toplamıştır. Toplumun özgürleşmesi ve demokrasinin yayılması için güçler ayrılığı ilkesi esas alınarak Âdem-i merkeziyetçilik uygulanması hayata geçirilmelidir. (Günor, 2019: 173).

Adem-i merkeziyetçilik, merkezi devletin gücünü azaltarak yerel yönetimlerin yetkilerinin artırılmasıyla daha etkili olacağını savunan siyasal bir görüştür. Prens Sabahaddin Adem-i merkeziyetçilik fikrin öncüsü olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ilerleyebilmesi için yerinden yönetimlerin uygulanması gerektiğini söylemiştir. Ülkede Adem-i merkeziyetçilik uygulamaya geçildiği takdirde ülkedeki devlet düzeninin sağlam temeller üzerine oturacağı iddia edilmiştir.(Mardin,1988: 365) Prens Sabahattin'in de yazar kadrosunda bulunduğu Hukuk-ı Umumiye gazetesinde Adem-i merkeziyetçilik neden gerektiğinden bahsedilmiştir.

Hukuk-ı Umumiye gazetesinde yer alan “*Anadolu'ya Bakan Yok*” başlıklı haberinde Anadolu'nun tarih boyunca yalnız bırakıldığı, gerekli imar ve alt yapı çalışmalarının yapılmadığı, bu sebeple yerel yönetimlerin güçlendirilmesi gerektiği anlatılmıştır.

“Batıdan doğuya doğru gittikçe bir bozulma, bir yok olma ve viranelik başladığını senelerden beri hakir görülen Anadolu şehirlerinin hep aynı ekseninde kurulup çoğu hallerine sessizce ağlamalarından yakınmaktadır. Anadolu denildiği mezalim-i inkârın ağıuş siyahında karanlık bir hayata yalnız çalışmağa, her zaman çalışmağa, anlamaksızın çalışmağa mecbur bırakılmış. Hülasa; mahtutdan ahde kadar çalışmağa mahkûm bir kısım halk tasvir ederler. Ve öyle zan ederler ki, bu sefer sağ cenahtan aksa-ı şarka doğru daimi bir izmihlal hesaba dâhil olur. Bu acı, vahim durumdur ki, Anadolu'lar zilal-i kahrını senelerden beri çektikleri şehirlerini aynı kurmuşlar ve hasbel zaman sessizce ağlamışlardır.”(Anadolu'ya Bakan Yok,” Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 23 Teşrinisani 1324, sahife, 3.)

Ahrar Fırkası, “Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyetçilik” görüşünü benimseyen Jön⁸ Türk kanadının liberal aydınları tarafından 14 Eylül 1908'de kurulmuştur. Türkiye tarihinin ilk muhalif partisidir. Fırka liberal politikaları esas almıştır. Fırka programı 25 maddeden oluşturulmuştur. Meşrutiyet ile idare edilen bir ülkede uyulması gereken temel esaslar belirlenmiştir. Temel hak ve hürriyetler esas alınmış, Osmanlı Devleti'nde yaşayan herkesin eşit haklara sahip olmasını gerektiği savunulmuştur.(Kaluç,2009: 195) Mahkemeler bağımsız, tarafsız olmalı ve jüri⁹ kararlarını esas almalıdır. Eğitim dilinin Türkçe olması şartıyla özel okullar açılabilir, oy hakkı 20 yaşını dolduran herkese tanınmalıdır. Her insan hürdür, başkasının hürriyetini gasp etmediği sürece anayasanın tanıdığı temel hak ve hürriyetlerden faydalanabilir.(Kaan, 2008:141). Fırka programında; basın özgürlüğü, düşünce ve ifade hürriyeti, seyahat özgürlüğü, gösteri ve protesto hakkı, serbest ticaret, özel mülkiyet, güvenlik, kanun önünde eşitlik, haberleşme, din ve vicdan hürriyeti, eğitim özgürlüğü ve konut dokunulmazlığı hakları da yer alır. (Tansü, Özçörekçi, 2020:)

Ahrar Fırkası'nın yayın organı Serbesti gazetesidir. Serbesti gazetesi fırkanın faaliyetlerini kamuoyuyla başlanmış, bir nevi firkanın sesi olmuştur. Gazete yayın yaparken basın ilkelerini

⁸Nureddin Ferruh, Ahmet Fazlı, Kıbrıslı Tevfik, Nazım, Şevket, Celalettin Arif, Mahir Said, Dr. Nihat Reşat (Belger), Tahir Hayreddin, Ahmet Samim Bey, Damat Salih Paşa, Fazıl, Mabeyinci Reşit Bey'dir.

⁹Jüri sistemi, mahkemeye sanıkların suçlu olup olmadığına halkın (jürinin) karar vermesi esasıdır. Bu esas ceza yargılamasında uygulanır. Jüri sanığı suçsuz bulursa yargılama sona erer, fakat sanık suçlu bulunursa, verilecek cezayı yargıç belirler.

gözeteciğini temin etmiş, kendilerini destekleyen siyasi partilerin, komitelerin ve cemiyetlerin haklarını gözetirken milli menfaatlere aykırı davranmayacağını da beyan etmiştir. Gazete temel görevinin halkın sorunlarına ayırım gözetmeksizin çözüm bulmak, haklarını gözetmek olduğunu söylemiştir.

“Sebest-i namus ve haysiye-i sertac-ı mesalik ithaz edecektir. Bugün mesleğimizde görünen fırkaların, komitelerin cemiyetlerin mürevvic-i efkârı olmadığı gibi menaf-i milliyeye mugayir olduğu takdirde hiçbir şahsın amal ve maksad-ı siyasiye ve şahsiyesine dahi bulunmayacaktır. Serbesti yalnız hakikati söyleyecek ve milletin şehrah-ı medeniyete vasılı çarelerini düşünecektir. Hülasa serbesti milletimizin bila-tefrik diyen ve anasır bil-umum zalime de vatandaşlarımızın müdafaa ve tercümanı efkârı olacaktır. İşte mesleği bundan ibarettir”(Mesalik,”Serbestî Gazetesi, 3 Teşrinsani 1324, sahife, 1).

2.5.1 1909 Değişiklikleri

23 Temmuz 1908 II Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra Meclisi Mebusan seçimleri yapılmıştır. Seçimlerin neticesinde 17 Aralık 1908’de meclis açılmış ve ulus egemenliğinin yansıtılması için 1876 Anayasasında değişiklik yapılmıştır. 1876 Anayasasında egemenlik hakkı padişaha ait olduğundan ve ulus egemenliği ilkesine halka tanınmadığından Meşrutiyet tam manada gerçekleşmemiştir. Bunun için, anayasanın ulusun egemenlik haklarını tanımlaması gerekli görülmüştür (Kansu, 1995: 273). 1908 meclisi kurucu meclis olmadığından, anayasa yapma yetkisine haiz değildir; bu yüzden anayasada tadilat yapılmasına karar verilmiştir. Kanun-i Esasi değişikliği ile liberalizmin tanıdığı temel hak ve hürriyetler kısmen gerçekleştirilmiş, bu sebeple 1908-1912 yılları İkinci Meşrutiyet havasının fazlasıyla hissedildiği bir dönem olmuştur (Eroğul, 2008: 89).

1908’le birlikte anayasanın belirli maddeleri yedi kez değiştirilmiştir. 1909 Kanunu-i Esasi değişikliği ile Mutlakiyet idaresine son verilerek parlamenter rejim hayata geçirilmiştir. Yapılan değişiklikle Meclis’in kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış, kabinenin Meclis’i feshetmesi zorlaştırılmıştır. “*Parlamento ancak kabinenin güvenoyu alamadığı durumlarda feshedilebilir*” hükmü getirilerek Meclisin feshi halinde üç ay içinde seçimlerin yapılması zorunlu hale gelmiştir. Kabine bundan sonra padişaha karşı değil, Meclis’e karşı sorumlu olmuştur (Gündoğan, 1959: 192). Padişahın sınırsız yetkileri ortadan kaldırılmış, kişi hak ve hürriyetleri tanımlanmış, basın sansürü sonlandırılmış, sürgün ve kanunun saptadığı nedenler dışında tutuklama ve cezalandırma usulleri ortadan kaldırılmış, toplantı ve gösteri yürüyüşü ile cemiyet kurma hakları kabul edilmiştir (Gedikli, 2011: 219).

Böylece Kanun-i Esasi’nin 3. ,6., 7., 10., 12., 27., 28., 29., 30., 35., 36., 38., 43., 44., 53., 54., 76., 77., 80., 113. ve 118. maddeleri değiştirilmiş, 119. Madde ortadan kaldırılmış, 1909 değişikliğiyle anayasaya üç yeni madde eklenmiştir (Tanör, 2012: 192).

3. Liberalizmin Yaygınlaşmasında Basının Rolü

Hürriyet kavramı, bireysel ve toplumsal anlamıyla her dönemin kendi koşullarında oluşturulmuştur. Bu koşulların oluşturulmasında ve geliştirilmesinde basın etken olmuştur. Tanzimat ile Osmanlı hayatına giren liberalizmin kavramlaşmasında, yaygınlaşmasında ve anlaşılmasında basın öncü olmuştur (Çetin, 2001: 220) 1862’de Şinasi tarafından yayın hayatına başlayan Tasvir-i Efkâr gazetesi liberal fikirlerin yer aldığı ilk gazete olmuştur. Şinasi makalelerinde sıklıkla hürriyet, adalet ve bireysel haklardan bahsederek hükümetlerin toplumun yararına hizmet etmesi gerektiğini söylemiştir (Yazıcı, 2011:139).

Tanzimat sonrası Osmanlı liberalizmi iktisadi alanda olduğu için gazetelerde özel mülkiyetin geliştirilip, yaygınlaştırılması düşüncesi hâkim olmuştur. Liberal ekonomi politikaları hakkında yazılar kaleme alınmıştır. Osmanlı’da liberal düşünceler ve fikirlerin gelişme

göstermesi II. Meşrutiyetle birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Tanzimat döneminde ekonomi ile sınırlandırılan liberalizm, II. Meşrutiyet dönemiyle yerini temel hak ve hürriyetlere bırakmıştır. Liberal düşünce ve uygulamalar basın aracılığıyla kitlelere ulaştırılmış, böylece bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır. (Çalen, 2012: 130).

Konu ile ilgili olarak Tanin gazetesi “*Hak, Adalet, Kanun*” başlıklı habere yer verilmiş ve kavramların tanımını yapılmıştır. Gazeteye göre “Hak, Adalet, Kanun “toplumun saadeti sağlayan, düzenleyen temel araçlardır. Haberde bu araçlarla toplumsal tertip ve düzenin kanunlarla nasıl sağlanacağı anlatılmıştır.

“Hak, gerek cemiyetleri gerek bunların mürekkep olduğu, efrad-ı müstaid oldukları mükemmeliyete doğru götüren tarik-i müstakimdir. Her zamanda umumun terakkisine ve temin-i saadete en ziyade müsaade olacak bir tarz, bir tertib vardır. İşte hak bundan ibarettir. Hak akıl ve hükümetin saadete vasıl olmak için en emin ve en kısa bir vasita olmak üzere kabul tasvip ettiği şeydir diyoruz. Bir meselede iki hak bulunamaz. İnsanların tekâmülle ve bunun neticesi olarak saadete kestirme bir surette vasıl olmalarını temin eden tertib-i intizama muvafık gördüğümüz her şey haktır. Bu doğru yoldan ayrılan şeyler ise hak değildir.”(Hak Adalet Kanun,”Tanin Gazetesi, 23 Temmuz 1908, sahife 1).

Sada-yı Millet gazetesinde “*Hukuk-ı Nisvan’a Dair*” başlıklı haberde kadın haklarından bahsedilmiştir. Kadın haklarının toplumda kabul edilebilmesi için toplumun belli bir seviyeye gelmesi, ifade özgürlüğünün olması, bireyler arası görüş alışverişi yapılabilmesi gerekmektedir. Bunun için memlekette adalet ve eşitliği sağlaması, temel hak ve hürriyetlerin temin edilmesinin gerektiği ifade edilmiştir.

“İnsanı, istediği gibi düşünmekten alıkoymak için, onun beynini uyutmaktan başka çare yoktur. Maneviyatın hâkimi olamaz. İstibdad, bizi istediğimiz gibi düşünmekten değil; fakat düşündüğümüzü izhardan men edebiliyor. Beyne'l-efrad müdavele-i efkâr, gayr-i münkeşif hakikatlerin inkişâf ve tezahürüne hâdim olduğu için müstebid hükümetler teb'alarına hürriyet-i kelâm bahş itmekten çekinirler. Biz Osmanlılar, bugün hukuk-ı hürriyetimize sahip olmak hissiyatıyla kanaat ve vicdanlarımız dairesinde beyan-ı efkâra selahiyetdarız. Bu selahiyetin, -me'âze- bizden insilabı avamın hissedemeyeceği bir irtica-i tedrici hakikatten başka bir şeyle tefsir olunamaz. Gençleri, genç fikirleri âlâyiş-i zahiri tatmin etmez. Bir memlekette adalet ve müsavâtı tes'is için evvel emirde hukuk-ı şahsiyesinin tayin etmesine çalışmak icab eder.”(Hukuk-i Nisvana Dair”,Sada-yı Millet Gazetesi, 8 Kasım 1909, sahife, 3.)

Kanun-i Esasi'nin 8¹⁰, inci ve 17¹¹, inci, maddeleri tüm Osmanlı vatandaşlarını kanun önünde eşit kabul etmiştir. Anayasa göre tüm Osmanlı vatandaşları hiçbir dini ve etnik ayrımcılık gözetmeksizin eşittir. Osmanlı Devleti'nde yaşayan tüm vatandaşlar herhangi bir ayrıma tabii tutulmaksızın Kanun-i Esasi'nin tanıdığı tüm haklara sahiptir. Kanun ve yasalar önünde eşitlik temel insan hakları gereği olmakla birlikte ahlak ve hukuk ilkesidir. Tüm temel hak ve özgürlüklerin bir hukuk düzeni içerisinde teminat altına alınmasıyla vatandaş-devlet ilişkileri sağlam bir zemine oturarak güven ortamı temin edilebilir. (Kapani, 2009: 16)

Mahkemeler kanunlara uygun olarak hüküm vermek ve adalet dağıtmak üzere oluşturulmuştur. Liberalizmin temel değerlerinden biri de adil yargılanma hakkıdır. Adil

¹⁰ Madde 8.- Devleti Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir.

¹¹Madde 17.- Osmanlıların kâffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezâifinde mütesavidir.

yargılanmanın temin edilebilmesi için kanun ve nizam çerçevesinde hakkaniyete uygun, adil, dürüst, bağımsız ve tarafsız mahkemelerin kurulması gereklidir. Davacı ve davalının hâkim önünde hukukun gereği gözetilerek adil ve açık şekilde yargılanması sağlanmalıdır. (Hekimoğlu, 2002: 79-80)

Mizan gazetesinde yer alan “*Adalet, Mehakim-i Osmaniye*” başlıklı haberde devletlerin en önemli görevinin adaleti sağlamak olduğu anlatılmıştır. Gazeteye göre; adalet, toplumu meydana getiren tüm unsurların kanun önünde eşitliğidir.

“Devletlere terettüb eden vazifenin en mühimlerinden bir de icra-ı adâlettir. Adâlet demek: heyet-i içtimaiye-yi beşeriyeyi teşkil eden efrad-ı binende tekevvün eden ihtilafat ve münazatı kavanin ve nizam-ı mevzuaya tatbiken ve seyyanen hal ve fasıl etmek nazar-ı kanunda herkesi müsavi tutmak demektir.” (“*Adalet Mahakim-i Osmaniye*”, Mizan Gazetesi, 12 Recep 1326, sahife, 2-3.)

Mizanü'l-Hukuk gazetesinde yer alan “*Kanun*” başlıklı haberde memleket idaresinin sağlanması için kamuoyunun uymaya mecbur olduğu, hukukçular tarafından hazırlanan ve anayasada yer alan kurallardan bahsedilmiştir. Gazeteye göre; kanunlar yasal zeminde oluşturulmalı ve tüm vatandaşları kapsamalıdır. Bunun için yasama, yürütme ve yargının bağımsız olması ve birbirinden ayrılması gereklidir.

“İlm-i hukuk nazarında ve usul-ı meşrûta üzerine idare olunan memleketlerde (kanun) usul-i idare-i dâhiliye ve mesalih-i ammede heyeti içtimaiyece mecburül-icra olmak ve ona tevfi-k hareket edilmek üzere kuvve-i kanuniye tarafından vaz’ ve resmen ilan edilen kavaidin heyet-i mecmuasıdır diye mücmel olarak tarif edebiliriz. Şu tarifimizi daha ziyade tevsî’ ve izah edelim. Şu tariften dahi anlaşılıyor ki: Kanunun kuvve-i kanune tarafından vaz edilmes-i lazımdır. Kuvve-i kanuniyenin gayr-i tarafından vaz’ olunan nizamata kanun denilemez. Kanun ile vaz olunan kavaidin tayin eylediği ahkâm heyet-i içtimaiyece mecburül-icra olmak zorundadır. Usulü meşrutîyet ile idare olunan memleketlerde, hükümetlerde birincisi kuvve-i kanuniye, ikincisi kuvve-i adliye, üçüncüsü kuvve-i icraiyesinden mürekkep olmak üzere üç türlü kuvvet vardır. İkincisi ve üçüncüsü olmakla şimdilik yalnız birincisinden bahs edeceğiz. (“*Kanun*”, Mizanül Hukuk Gazetesi, 10 Şevval 1326, sahife, 18.)

İstinaf Mahkemeleri; hukuk ve ceza mahkemelerinin vermiş oldukları nihai kararlara karşı yapılan itirazların son mercii olan mahkemelerdir. İstinaf Mahkemeleri, davacıların mahkemenin vermiş olduğu karara itiraz ettikleri, itiraz başvurularını incelemekle görevli üst derece mahkemeleridir. Davacı itiraz ettiği konu ile ilgili delilleri, belgeleri, tutanaklar istinaf mahkemesine götürür ve mahkeme davacının sunduğu delilleri yeniden değerlendirir. Mahkeme kararlarına tetkik imkânı sağlayan İstinaf Mahkemesi ile dava sonucunun hukuka uygun olup olmadığı tetkik edilir. (Tanrıver, 2009: 70)

Protesto gazetesinde yer alan “*İstinaf Hukuk Mahkemesi*” başlıklı haberde, yerel mahkemelerin verdiği hükmün bozulmasını sağlayan ve daha üst mahkeme olan İstinaf Mahkemelerinin kapatılması eleştirilerek bu durumun davalıyı mağdur ettiği ifade edilmiştir.

“Dersaadet İstinaf Hukuk Mahkemesi bir iki seneden beri muktedir. Ber-i riyasedden mahrum iken şimdide bütün bütün inihal etmiş ve mahkeme-i mezkure riyaseti vekâleti Hoca Şahin Efendi’nin uhde-i betâetine tevdi olunmuştur. Dava-i istinafiyenin ifate-i vakt’e meydan verilmeksizin fasl-ı ru’yet edilmesi begayet-matlub iken sürüncemede bırakılması eshâb-ı davanın mağduriyetlerini intac edeceği gibi Kastamonulu Mahir Efendi’nin zaman-ı riyasetsinden müşteki bulunan vükela-ı deavi ve eshabı hukuktan kalmak mı, bu makamın

kaderi demekten bir türlü kendini alamıyor.” (“İstinaf Hukuk Mahkemesi, ”Protesto Gazetesi, 12 Muharrem 1327, sahife, 4.)

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı II. Meşrutiyetin ilanı ile tanınmıştır. Kanun-i Esasi'nin 120'inci¹² maddesi ile gösteri yürüyüşü hakkı tanınmıştır. Bu hakla birlikte toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı teminat altına alınmıştır. Temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasında en önemli aracı olan gösteri ve yürüyüş hakkı siyasal amaçlar etrafında birleşip örgütlemeye son derece kolaylık tanımıştır. Böylece halkta yasak ve baskılara karşı bir direnç meydana gelmiştir. Bu durum karşısında hükümet kendisine karşı meydana gelen muhalefeti baskılamak ve kısıtlamak için 25 Nisan 1325 İctimaat-ı Umumiye Kanununu yürürlüğe koymuştur. (Özhazinedar, 2019:275)

İctimaat-ı Umumiye Kanununun yürürlüğe girmesi tepkilere neden olmuştur. Konu ile ilgili Volkan gazetesi “*Hiç İstibdada Kanun Denir mi?*” başlıklı haberiyle kanunu eleştirmiştir. Haberde halkın toplantı ve gösteri hürriyetine jandarma ve polislerin müdahalesi anlatılmıştır. Kanun-i Esasi ile vatandaşa tanınan hakkın engellenemeyeceği kanunda açıkça yazmasına rağmen kolluğun hak ihlali kabul edilmez, bulunmuştur.

“Hükümet milletin hakk-ı içtimâini gasp etti. Geçen gün Bâb-ı Âli'ye gelen idâre-i mahsûsa vapurları müstahdeminin polislerle, jandarmalarla bölük bölük süvarilerle cebren, kahren dağıtılmalarını emretti. Lâkin ortada hükümet namına sadrazam ve Dâhiliye Nazırı olan Hüseyin Hilmi Paşa icrayı hükmediyordu. Usulen de böyledir. Müstebid-i müşârünileyh bu haksızlıktan dolayı Meclis-i Mebusan tarafından istizaha davet olunmayacak mı? Ceride-i hümayuna bakılırsa milletin hakk-ı içtimâinin men' olunmasını sarahaten yazmakta ve birçok emsaller taharrisiyle meşgul bulunmaktadır.” (“Hiç İstibdâda Kanun Denir Mi?”, Volkan Gazetesi, 20 Şubat 1324, sahife, 3.)

Kanun-i Esasi'nin 26'inci¹³ maddesine göre işkence yasaktır. Bireysel hak ve özgürlük üzerine inşa edilen liberalizm; işkence, kötü muamele, idam, darp, şiddet gibi insan onurunu rencide edici her türlü uygulamayı reddetmiştir. Kişi dokunulmazlığını temel insan haklarının bir gereği olarak gören liberalizm, temel haklarla birlikte adil yargılanma, ifade hürriyeti, din ve vicdan özgürlüğü, siyasi parti özgürlüğü ve mülkiyet hakkını da savunmaktadır. (Bıçak, 1999: 10). II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden yürürlüğe konulan Kanun-i Esasi temel hak ve hürriyetlerin teminat altına alındığını vaat etmiştir. Anayasa liberal haklar doğrultusunda çerçevelenmiştir. Bu çerçevede Kanun-i Esasi Osmanlının tüm unsurlarına özgürlük ve adalet sağlayacağını vaat etmiştir. Fakat bu teminat fiiliyata geçirilememiştir. (Dağlar, 2008:145)

Volkan gazetesinde yer alan bir haberde istibdat uygulayıcılarından Ahmet Ağâh Efendi'nin, kayıbiraderi olması suç sebebi sayılmış ve mahkûm dokuz sene Kastamonu'da, yedi sene Kümeli'de işkence görmüştür.

“Devr-i istibdâda, veliahd-ı saltanat Reşad Efendi hazretlerinin bendegânımdan Ahmed Ağâh Beyin kayıbiraderi bulunmaklığım bir kabahat addedilerek dokuz sene Kastamonu'da, yedi sene de Rumeli'de, her türlü zulüm ve işkenceye duçar edildim. Elhamdülillah On bir Temmuz'dan sonra cümle masumîn ve mazlûmîn ile ben de zulüm ve gadirden tahlîs-i girîbân ettim. İse de, menfalarda sürünmüş hamiyet erlerinin gaybubetini bir ganimet-i uzma addeden istibdat taraftarlarından Kadıköy'ünde mülga Onuncu Daire-i

¹²Kanunu mahsusuna tebaiyet şartı ile Osmanlılar hakkı içtimaa maliktir. Devleti Osmaniye'nin temamiyeti mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tagyir ve Kanunu Esasi ahkâmı hilafına hareket ve anasırı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlâk ve adabı umumiye'ye mugayir cemiyetler teşkili memnu olduğu gibi alehlâk hafî cemiyetler teşkili de memnudur.

¹³Madde 26.-İşkence ve sair her nevi eziyet katiyen ve külliyyen memnudur.

Belediye müdürü Hüseyin Bedrettin Bey sırf yed-i temellükümüzde bulunan birçok harab ve bu yüzden amal-i müstebidânesini temin ederek altı yüz lirayı müteceviz bir zarara uğrattı”.(“Varaka”, Volkan Gazetesi, 16 Kanunisini 1324, sahife, 4.)

Edep Yahu gazetesi Meşrutiyet Dönemi’nde kolluk kuvvetlerinin uyguladığı baskı ve şiddeti eleştirmiş ve bu uygulamalarını kınanmıştır.

“Sokarlar bir solukta hapse. Şayet zalimden yansak polisler enselerle kurtuluş da olmaz. Uçlansak beş on yumrukla üç beş tekmede yersin mırıldansak götünden cop yemekten zurnacı muhtara dönmüştük.(Edep Yahu Gazetesi, 3 zül kaide 1326, sahife, 3.)

İncili Çavuş gazetesinde hükümetin mahkûmlara yönelik politikaları eleştirilmiştir. Gazete; öldürülerek denize atılan, zindanlarda hayatları karartılan insanların ve bu insanların perişan edilen ailelerine karşı zalimlerin, milletin malını gasp ettiğini, köşkerde yaşadığını anlatmış ve bu insanların cezalandırılmalarını talep etmiştir.

“Şu icraat gösteriyor ki hükümette kudret ve kabiliyet mizac-ı girane var imiş. İşte beş canı ki mizaç ve meslek şena’at ve cinayette biri diğerinden fark olunmaz. Gerçi bunlar suret-i tertib ve tefrik veçhile bir arada yaşamağa layıktır. Fakat böyle değil. Milletten deniz diplerinde minkallerde, zindanlarda çürüyen inim inim inleyen yavrucuklarını bu hale getirmek. Bunların bütün müteallikatını mahv ve perişan etmek için yine millet malından gasp edilmiş milyonlarla vücuda gelen kâşanelerde değil yerin dibinde bu güne kadar erbab-ı hamiyet ve sadakatle mesken olan zindan köşelerinde imrar-ı hayat etmeleri lazım gelirdi. Fakat Heyhat (İncili Çavuş Gazetesi, 24 Ağustos 1326, sahife, 3.)

Hukuk-ı Umumiye gazetesinde yer alan “Müdde-i Umumî Makamının Nazar-ı Dikkatine” başlıklı haberde savcılık makamına seslenilerek bir cinayetten dolayı Dersaadet Hapishanesi’nde tutuklu bulunan İstinyeli İsmail isimli şahsın hapishanede gardiyanlar tarafından işkenceye maruz bırakılması anlatılmıştır.

“Kanun-i Esasi’nin hükümlerine göre işkence ve angaryanın yasak olduğunu hatırlatan gazete konuya dair defalarca başvuru yapıldığı halde gerekli cevabın alınamadığını belirtir. Gazete savcılık makamı yetkililerine seslenerek gerekenin yapılmasını talep eder. “Bir katl meselesinden dolayı mahkumin Dersaadet hapishanesinde mevkuf bulunan İstinyeli İsmail Bey hapishanededir. Diğer bir katl meselesinde zimmet-i hal bulunduğu bahanesiyle hapishane altındaki meşhur zindanda darp ve işkence altında ve zincirlerle bağlanmak suretiyle bulunduğu ve şimdiye kadar isticvab edilmediği haberi verildiğinden işkencenin bi-hükümül kanun hapsin memnu bulunduğunu kanunname müddei-yi umumînin makamına ehemmiyetle beyan ederiz.”(Müdde-i Umumî Makamının Nazarı Dikkatine”, Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 7 Teşrinvevvel 1324, sahife,3.)

Basın aracılığıyla iktidarın otoritesi sınırlandırılmış, ülkede özgürlük ortamı yaratılmaya çalışılmıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte gün yüzüne çıkan birbirinden oldukça farklı siyasal gruplar basın aracılığıyla örgütlenmiştir. Bu dönemde her türlü düşüncenin mevcut olduğu basın organları faaliyet göstermiştir (Gülaçar, 2018: 110). Toplumun her kesiminin düşüncesini yansıtan gazeteler yayın hayatına başlamıştır. Meşrutiyetin yeniden ilan edilmesi ve anayasanın getirdiği özgürlük ortamıyla bir basın patlaması meydana gelmiştir. Sosyalist, liberal, muhafazakâr düşüncede pek çok gazete, dergi çıkarılmıştır. 25 Temmuz 1908’de, 30 yıldan sonra, ilk kez gazeteler sansürsüz yayınlanmıştır (Şapolyo,1971:170-71).

Meşrutiyet’in meydana getirdiği hürriyet dalgasıyla neredeyse her gün bir gazete yayın hayatına başlamış ve bunu izleyen ilk 45 günde gazete çıkarmak için başvuruların sayısı 200’ü geçmiştir. Özgürlük, eşitlik, anayasa, meşrutiyet kavramlarını kullanan gazetelerin tirajı 50.000’e dek yükselmiş, gazete ve dergi sayısı 353’e ulaşmıştır. Gazeteler baskıları

çıkar çıkmaz tükenir hale gelmiştir. Abdülhamit döneminde yasaklanan mizah gazeteleri yeniden okuyucuyla buluşmuş ve memleketteki usulsüzlükleri, hükümetin uygulamalarını, politik olayları eleştirel tarzda eserler karikatürize etmişlerdir (Çapanoğlu, 1962: 78). II. Abdülhamit devrinde yurt dışına sürgün edilen aydınlar meşrutiyetin ilanı sonrasında yurda dönmüş, muhalif bir kitleyi meydana getirmiştir. Ülkede âdemi merkezîyetçiliği, liberal politikaları, çok sesliliği benimseyen yayıncılar çoğalmıştır. Devletin içinde bulunduğu siyasal, sosyal ve ekonomik koşullar hükümete karşı olan eleştirileri artırmışlardır (İnuğur, 2005: 315).

Gazeteler özgürlük ortamından faydalanarak politik faaliyetlerini artırmışlar, muhalif gazeteler ittihatçılara karşı oldukça sert eleştirilerde bulunmuşlar ve hükümetin baskı ve şiddetine maruz kalmışlardır. Bu sebeple gazeteler kısa ömürlü olmuş ve çoğu zaman hükümet tarafından kapatılmıştır. Yapılan uygulamalar ülkede büyük sorunlar yaşanmasına neden olmuştur (Mazıcı, 1996: 136). Hükümetin uygulamış olduğu tüm denetim, yaptırım ve sansür uygulamalarına rağmen basın; halkı bilgilendirmekten, eleştirmekten ve kitlesel hareketler meydana getirmekten geri kalmamıştır. Toplumu dönüştürme görevini üstlenen basın, ülkenin modernleşmesinde, düşünce ve ifade hürriyetinin yerleşmesinde ve hayata geçirilmesinde önemli katkılar sağlamıştır (İnuğur, 2005: 315).

Basın matbuat hayatındaki bu özgürlük ortamı 31 Mart Vakası ile sona ermiştir. 31 Mart vakasından sonra yürürlüğe giren 1909 Matbuat Kanununu ile birlikte basın matbuat üzerinde güçlü bir denetim mekanizması meydana getirilmiştir. 37 maddeden oluşturulan kanunla gazete çıkarmak belirli şartlara bağlanmıştır. Gazete çıkarmak için hükümetten izin almak, kamuoyu oluşturmaya teşvik edici yazılar yazmamak, ahlaki kurallara aykırı resim ve yazı yayınlamak yasaklanmış ve hükümete gazete kapatma yetkisi verilmiştir (Doğaner, 2019; 119) Hazırlanan basın kanunu ile beraber hükümet kendisi gibi düşünmeyenlere cezai yaptırım uygulamıştır. Pek çok gazete kapatılmış, gazeteciler; hapisle, para cezasıyla ya da sürgünle cezalandırılmış, böylece basının gücü zayıflatılmıştır. Basın hürriyetinin sağlamadığı bu dönemde halkın meşrutiyete olan inancını derinden sarsılmıştır. “Devr-i Hürriyet mi Yoksa İstibdat mı” fikri hâkim olmuş ve Meşrutiyetin aradığı özgürlük ortamını sağlamamıştır (Topuz, 1973: 106).

Fikir verme, bilgilendirme, halkı aydınlatma ve kamuoyu oluşturma son dere önemli bir işleve sahip olan basının kısıtlanması tepkilere neden olmuştur. İsmail Sabih Bey’in Serveti Fünun gazetesinde yer alan “*Yeni Matbuat Nizamnamesi*” adlı makalesinde; Basın ve Matbuat Kanununun basın hürriyetini kısıtlayıcı hükümler taşıdığını ifade ederek kanunla ilgili kamuoyunu bilgilendirmiştir.

“Yeni matbuat kanunu Şura-yı Devlette tetkik ve müzakere edildikten sonra meclise gönderildi. Ve kanun layihası sureti neşredildi. Matbuat Kanunu’nun birçok maddesi gözden uzak tutulsa bile yalnız şu maddeleri matbuat serbestisini fena halde kısıtlayacak memleketi gazete çıkarmaktan, gazeteleri terakkiden mahrum edecektir”.(İsmail Sabih”, “Yeni Matbuat Nizamnamesi,” Serveti Fünun Gazetesi, 10 Şubat 1909, sahife, 2.)

Dalkavuk gazetesinde yer alan “*Şikâyetlerimiz*” başlıklı haberde yayınlanan Matbuat Nizamnamesi eleştirilmiştir.

“Bu bak olmadı. Bu nizamname ne akılla ne insaniyete ne de mantığa muvafık. Buna adeta nizamsızlık, akılsızlık, izansızlık, mantıksızlık derler. Buna kimse tahammül edemez. Ne demek Efendim Dâhiliye Nezaretine müracaat eden ben, Zabıta Nezaretinde tezkiye olunan ben, dehşetli bir taahhünameye vaz-ı imza eden ben, avuç dolusu pul parası veren ben. Böyle olduğunu altında kocaman resmi mühür bulunan bir ruhsatname verildiği halde nasıl olur da ona tecavüz ediliyor. Nasıl olurda o resmi kâğıt o ruhsatname ile alınan hak başkaları

tarafından istimal ediliyor. Başkaları tarafından gasp ediliyor.”(Şikâyetlerimiz ,”Dalkavuk Gazetesi, 7 Ramazan 1326, sahife. 3.)

Her ne kadar Meşrutiyet rejimi tam anlamıyla sağlanamasa da gazetelerin tirajlarının her geçen gün artması, basın toplum nezdinde itibar kazanmasını, toplumsal dönüşümde bir sıçrama yaşamasını sağlamıştır. Meşrutiyet basınında oldukça farklı fikir ve ideoloji yer almış fakat aydınlar arasında ortak görüş birliği sağlanamamıştır. Aydınların birleştikleri ortak nokta meşrutiyetin korunması, varlığını sürdürmesi, halkın bilinç düzeyinin yükseltilmesi için çaba harcamak olmuştur. Meşrutiyet basını, basının devlet otoritesini sınırlandıran, bireylerin özgürlüklerini koruyan, yasama, yürütme ve yargı erkleri gibi “dördüncü kuvvet” olduğunu kabul ettirmiştir (Ertuğ, 1959: 37-48).

Sonuç ve Değerlendirme

Bireyi sınırlayan ve gelişmesine engel olan toplum ve devlet baskılarına karşı ortaya çıkan liberalizm, Fransız ihtilali sonrası hızla yayılmıştır. Fakat ülkelerde gelişimi ve yayılımı aynı seviyede olmamıştır. Bu farklılık bireylerin ve devletlerin gelişim süreçlerinden kaynaklanmıştır. Tarihsel süreç içerisinde yaşanan olaylarla birlikte değişiklik gösteren siyasal sistemler liberalizmden oldukça etkilenmiştir. Ülkeler liberalizmin felsefi, siyasi ve ekonomik boyutlarından, yayılımından, değişim ve dönüşümünden kaçamamışlardır. Fransız ihtilali sonrası ortaya çıkan insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü kavramları modern devletlerin ortaya çıkmasını, bireysel ve toplumsal gelişmeleri sağlarken; çok uluslu devletler için tehdit meydana getirmiştir. Çok uluslu devletleri bünyelerindeki ulusları bir arada tutmak için çalışmalara sevk etmiştir. Bu yüzden liberalizm ülkeler bazında tarihsel ve felsefi bir özgünlüğe sahiptir.

Liberalizm, demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü ve insan haklarını savunduğu için çok hızlı bir biçimde yaygınlık kazanmıştır. Siyasal yapıyı değiştirme ve dönüştürme amacı liberalizmi evrensel kılmış, devletin birey üzerindeki egemenliğinin sınırlandırılmasını sağlamıştır. Toplumsal dönüşüm sağlanarak yeni insan yaratılmaya çalışılmış, böylece yaratılmaya çalışılan yeni insanla yeni bir toplum, yeni bir devlet ve yeni bir ahlak anlayışı tanzim edilmiştir. Bu süreç Avrupa’da oldukça başarılı olmuş, imparatorluklarda ayrılıklara, çözümlere ve sistem karşıtı hareketlere neden olmuştur. İmparatorluklar bu hareketleri bastırmak için bünyelerindeki ulusları anayasa çatısı altında birleştirmeye çalışmış, onların temel haklarını tanıdığını duyurmuştur.

Özgürlük, bireycilik, demokrasi, hukukun üstünlüğünün savunulmasında basın son derece etkili olmuştur. Osmanlı Devleti’nde de liberalizm basın aracılığıyla kitlelere ulaşmış, anayasal haklar, insan hakları ve yurttaşlık kavramları topluma tanıtılmaya çalışılmıştır. Liberalizmin pratik faydaları özellikle “Serbesti” gibi gazetelerde yoğunlukla kullanılmıştır. Böylelikle olaylar, fikirler ve ilkeler arasındaki ilişkilerin halk tarafından kurulması amaçlanmıştır. Sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda bütüncül bir bakış açısı elde edilmeye çalışılmış, toplumun güncel sorunlar ve olaylar karşısında fikir geliştirmesi beklenilmiştir. Özellikle etnik unsurlar birlikte yaşama pratiğine dair uygulamalar üzerinde durularak anayasal vurgu yapılmıştır. Liberalizm Osmanlı’da toplumu eğitmek, devletin dağılmasını engellemek ve meşrutiyet fikrini yerleştirmek için kullanılmıştır.

Osmanlı toplum hayatında liberalizm temel hak ve hürriyetlerin tanınmasında ve yerleşmesinde büyük bir katkıda bulunmuştur. Liberal fikirler doğrultusunda ülkedeki tüm etnik unsurların bir çatı altında bir arada yaşabileceği fikri hayata geçirilmiştir. Bu fikir doğrultusunda Ahrar Fırkası kurulmuş, ardından bir diğer liberal eğilimli Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurulmuştur. İttihat ve Terakki’ye muhalif olan kesimler bir çatı altında toplanmıştır. Liberal ekonomi fikrinin kabul görmesiyle özel teşebbüsler, yabancı yatırımcılar ülkede yer

almaya başlamıştır. 1908-1913 yılları arasında ülkede liberal ekonomi politikaları takip edilmiştir.

Tanzimat'la birlikte başlayan liberal düşünce ve uygulamalar devleti siyasi, sosyal ve ekonomik yönden hayli etkilemiştir. Liberalizm, devlet ekonomisi güçlü, halkın eğitim seviyesinin hayli yüksek olduğu ülkelerde oldukça çarpıcı sonuçlara neden olurken Osmanlı gibi iktisadi ve kültüre yapısı hayli kırılgan ülkelerde çöküşe neden olmuştur. Liberal ekonomi politikalarıyla sanayi ve ticaret yabancıların eline geçmiş, devlet dışa bağımlı hale gelmiştir. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile devlet güvencesi alınan temel ve hürriyetler daha ziyade devletin bünyesindeki etnik unsurlar faydalanmış, bağımsızlık ve hak mücadelelerinde tanınan haklardan son derece yararlanmışlardır.

Kaynakça

- AKIN, İ. (1987). *Kamu Hukuku*. Ankara: Beta Basın.
- ARMAOĞLU, F. (2001). *20 Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1955*. İstanbul: Kronik Kitap.
- AKSOY, N. (2008). *Tarihe Yön Veren Olaylar*. İstanbul: Karma kitapları.
- AKŞİN, S. (1971). İttihat ve Terakki Üzerine. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 26, S.1, s.153- 182.
- AKŞİN, S. (1974). Fedakaran-ı Millet Cemiyeti. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.29, S.1, s.125-136.
- AKYILDIZ, A. (2003). Meclis-i Meb‘usan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.245-247.
- ALDIKAÇTI, O. (1978). *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- AYDIN, A. (2000). Batılılaşma Döneminde Şinasi ve Fransız Etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.17, S.2, s.105-131.
- AYAZ, E., Erdem M., Kuloğlu Y. (2015). II. Meşrutiyet Döneminde Bir Faili Meçhul: Hasan Fehmi Bey, *Ejovoc Electronic Journal of Vocational Colleges*, C.5, S.1, s.268 -286.
- BERBER, G., Ş.(2011). Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm- Devletçilik Çatışması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.27, S.80, s.210-239.
- BEYDİLLİ, K. (2013). Yeni Osmanlılar Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.430-433.
- BIÇAK, V., (1999). İnsan Hakları İhlallerinde Yönelimler: Baskıdan Hileye. *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 4, S. 15, s. 5-14
- BİX, B. H. (2004). Doğal Hukuk: Modern Gelenek. Çev: Ertuğrul Uzun, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, s.291-343.
- CENGİZ, S, A, (2012). *Maliye Nazırı Mehmed Cavid Bey Dönemi (1908-1926) İktisadi Mali Görüş ve Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- CALLİNİCOS , A. (2011). *Toplum-Kuram*. İstanbul: İletişim Yayınevi.
- CONWAY, D. (2011). Klâsik Liberalizm. Çev: Atilla Yayla, *Liberal Düşünce Dergisi*, C.16, S.64, s.85-90.
- ÇALIK, E. (2017). İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasî ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi. *1. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C. 6, S.16, s. 41 – 68.
- ÇAPANOĞLU, M. S. (1962). *Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*. İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları.
- ÇAVDAR T. (2004). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge Kitapevi.
- ÇAVDAR.T.(1982). *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*. İstanbul: Uygarlık Yayınları.
- ÇETİN, H. (2002). Liberalizmin Tarihsel Kökenleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.3, S.1, s.79-96.

- ÇETİN, H.(2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C.2, S.1, s.219-237.
- DAĞLAR O, II. (2008) Meşrutiyet'in İlanının İstanbul Basını'ndaki Yansımaları (1908). *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* S,38, , 141-159.
- DEMİRBAŞ, T. (1977). Kişi Güvenliği. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.XLIII, S.1-4, s. 149-172.
- DOĞAN, C. (2013). II. Meşrutiyet'in Kimlik Arayışlarına Bir Örnek: İttihad-ı Anasır-ı Osmaniye Heyeti, Nizamnamesi, Yapısı ve Amaçları. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, C.8, S.5, s.173-192.
- DOĞANER, Y. (2012). Hürriyet ve Modernleşme Enstrümanı Olarak Osmanlı'da Basın. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.29, Sayı: 1, s.109-121.
- DÖNMEZ, O. (1985). İnsan Haklarının Milletlerarası Alanda Korunması. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.3, S.3, s.223-285.
- ERGİN, K. (2018). II. Meşrutiyet Döneminde Usul-ü Himaye Görüşü ve Akyiğitzade Musa .*Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3, 74-81.
- EROĞUL, C.(2008). *1908 Devrimi'ni İzleyen Anayasa Değişiklikleri*, Editörler: Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, 100.Yılında Jön Türk Devrimi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ERTUĞ, R. (1959) *Türkiye'de Basın ve Yayın Mevzuatının Doğuşu ve Gelişimi*. Ankara: Ajans Türk Matbaası.
- GEMALMAZ, S. (2012). *Ulusalüstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. Cilt 1, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- GÜHER, G. A. (2018). II. Meşrutiyet Dönemi İktidar Oluşumu Sürecinde Basının Rolü. *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3, s.105-128.
- GÜNÖR, R.B. Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi .*Gazi Türkiyat Türkiyat Dergisi*, S.25, 2019, s. 163-177.
- GÜRDOĞAN, B. (1959). II. Meşrutiyet Devrinde Anayasa Değişiklikleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.16, S.1, s.191-205.
- HANİOĞLU, M. Ş (2001). İttihat ve Terakki Cemiyeti. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C:23, İstanbul. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.476-484.
- HAYEK, F. A. (1996). Hukuk, Yasama ve Özgürlük Adaletin ve Politik İktisadın Liberal İlkelerinin Yeni Bir İfadesi Cilt 1, Kurallar ve Düzen, Çeviren: Atilla YAYLA, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- HAYEK, F. A. V. (2009). Liberalizm. Çev: Ünsal Çetin, *Liberal Düşünce Dergisi*, C.14, S.55, s.197-224.
- HEKİMOĞLU, M. M. (2003). Son Anayasa Değişiklikleri Işığında Yeni Temel Hak ve Özgürlükler. *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 7, S.29, s. 151-166.
- İNALCIK H, SEYİTDANLIOĞLU M. (2019). *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İLAL, E. (1968).“Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C.34, S.1-4, s. 210-242.

- İNÜĞUR, M. N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- İspanya Anayasası ve Kongre İktüzüğü* (2004). Derleyenler ve İngilizceden Çev: Doç. Dr. Ahmet Yıldız/ Dr. Fahri, Ahmet Yıldız, İspanya Anayasal Sistemi Üzerine Kısa Notlar, Bakırcı, Ankara:Yasader.
- ISSI, M. (2010). Hürriyet Âşığı Bir Osmanlı-Kürt Aydını Mevlanzâde Rıfat Bey. *Toplumsal Tarih*, Sayı: 196, Nisan, s.2-10.
- KABACALI, A. (2007). *Bir İhtilalcinin Serüvenleri Doğmayan Hürriyet ve Yarıda Kalan İhtilal*, İstanbul: Güner Yayınları.
- KANSU, A. (1995). *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARAL ,E. Z.(2010). *Büyük Osmanlı Tarihi*. C IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- DOHRİNG, K. (2002). *Genel Devlet Kuramı (Genel Kamu Hukuku)*, Çev. Ahmet Mumcu İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- KAAN, O.(2008). *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*. Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi
- KALUÇ, Ş.(2009). Osmanlı Ahrar Fırkasının Kuruluşu, Faaliyetleri ve Sonu, *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 53-54, 177-213.
- KAMA, S. (2016). Parlamenter Hükümet Sistemi Olarak Westminster Modeli Britanya Örneği Üzerine Bir Deneme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, C.22, S.2, s.161-201.
- KARADEMİR, A (2017). Liberal Çok kültürcülük: (Çok) Ulusalçı Liberalizm ve Azınlık-ıçindeki-Azınlıklar Sorunsalı. *Kilikya Felsefe Dergisi*, C:1, s. 19-41.
- KAZGAN, G. (2004). *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- KIZILTAN, Y. (2006). I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1, s. 251-272.
- KİLİ, S.(1978). *1876 Anayasası'nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi*, Armağan Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: Sevinç Matbaası.
- KONURALP, E. (2019). İspanya'da Bölge Devletinin Tarihsel Gelişimi, Yasal Düzeni ve Siyasal Yapılanışı. *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.14, S.1, s.345-402.
- KÜÇÜK, C. (2016). Murad V (1840-1904). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 31 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.183-185.
- LEWİS, B.(1984). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara : Türk Tarih Kurumu.
- MARTI, M. (1992). *Mevlanzade Rıfat'ın Anıları*. İstanbul: Arma Yayınları.
- MARDİN Ş. (1988) .*Adem-i Merkeziyet, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C: 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 364-367.
- MAZICI, N. (1996). 1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.18, S.5, s.131-154.
- NEVİNS, A. – Commager, H. S.(2005). *ABD Tarihi*, Çev: Halil İnalçık, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

- ODABAŞI, L. (2014). Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler”, *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.4, 76-86.
- OĞUZMAN, K., Özer S. S., Oktay Ö.(2014). *Kişiler Hukuku (Gerçek ve Tüzel Kişiler)*. İstanbul: Filiz Yayınları.
- OKANDAN, R (1966).*Umumi Amme Hukuku Dersleri*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- ÖZBAY, H. (2014). John Rawls’un Uluslararası Adalet ve Toplum Kurgusu ile Uluslararası İnsan Hakları Fikri: Uluslararası İlişkiler Açısından “Halkların Yasası. *İşletme Bilimi Dergisi*, C.1, S.5, s34-59.
- ÖZÇELİK, A. (2001). *Sahibini Arayan Meşrutiyet*. İstanbul: Tez Yayınları.
- ÖZHAZİNEDAR, T. (2019). *II. Meşrutiyet Basınında Temel Haklar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖZKAZANÇ A. (2009). Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.64, S.1, s.247-274.
- ÖZKUL, F. (2018).Liberal Demokratik Anayasacılık Anlayışı Bağlamında Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası’nın Değerlendirilmesi, *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, C.6, S.12, s. 585-612.
- PAİNE, T. (1998). *İnsan Hakları*, Çev. Mehmet Osman Dostel, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- PARLATIR İ, ÇETİN N. (2005).*Şinasi Bütün Eserleri*. Ankara: Ekin Kitapevi.
- SAKMAN, S. (1988). Terakki ve Hürriyet Olan İlişkisi. *Yeni Forum*, C: 9, s.37-40
- SANDER, O (2002). *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918’e*, Ankara:İmge Kitapevi.
- SARITAŞ, İ. (2019). Fransız Devrimi’nin İki Çocuğu: Liberalizm ve Muhafazakârlığın Temel Kavramlar Üzerinden Mukayesesi. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, C.54, S.2, s. 797-810.
- SAYLAK, S. A. (2016). Osmanlı - Rus İlişkilerinde Makedonya Sorunu (1885-1908). *Gazi Akademik Bakış*, C.10, S.19, s.107-139.
- SİEBERT, W., ÖZTAN, B. (1969). Şahsiyet Hakları İle İlgili Meseleler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.26, S.1, s.217-230.
- SURLU, A. Ö. (2010). İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin Yargıtay İçtihatlarına Yansımaları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı: 87, s.150-194.
- ŞAPOLYO E., B.(1971).*Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın*, Ankara: Güven Matbaası.
- ŞİMŞEK, H. (2008). Yüzüncü Yılında Meşrutiyet’in İlanı ve Gayrimüslim Cemaatler. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1,S.1, s.53-72.
- TANÖR, B. (2012).*Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TANRIVER, S.(2000). Hukuk Yargısında Etkinliğin Sağlanması İçin Alınması Gereken Önlemler Üzerine. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 49, Sayı 1, 67-83.
- TANSÜ, Y. E., ÖZÇÖREKÇİ, C.(2020). Ahrâr Fırkası. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C. 6, S. 2, 232 – 242.

TOPAKKAYA A. (2006). Bir Söylem Olarak Adalet Kavramı. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.1, S.2, s.97-111.

TOPUZ, H.(2007). *Özgürlüğe Kurşun*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

TOPUZ H. (1973). *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gerçek Yayınları.

TURAN, O. (2018). II. Meşrutiyet'in İlanına İlişkin İngiliz Büyükelçiliğinin Değerlendirmeleri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 60, s.65-86.

UZUNÇARLI, İ. H. (2003). *Resneli Niyazi Hatıratı*. İstanbul: Örgün Yayınevi.

UZUN, H. (2005). Türk Demokrasi Tarihinde I. Meşrutiyet Dönemi. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.2, s.145-162.

VARLI, A., KORALTÜRK, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Millî İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C.IX, S.20-21, 127-142.

VERGARA, F.(20014). *Liberalizmin Felsefi Temeller*, Çev: Bülent Arıba, İstanbul: İletişim Yayınları.

Gazeteler

"Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet, Adalet", Yevmî Servet-i Fünun Gazetesi, 22, Temmuz 1324, sahife, 4

Abdulkadir Kadri, "Kanunu Esasi Hürriyet, Adalet, Müsavat", Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 25 Şubat 1325, sahife, 2

Serbesti Gazetesi, 14 Teşrinisani 1324, sahife 2

"Mesalik,"Serbestî Gazetesi, 3 Teşrinsani 1324, sahife, 1

"Anadolu'ya Bakan Yok," Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 23 Teşrinisani 1324, sahife, 3

"Hukuk-i Nisvana Dair",Sada-yı Millet Gazetesi, 8 Kasım 1909, sahife, 3

"Hak Adalet Kanun,"Tanin Gazetesi, 23 Temmuz 1908, sahife 1

"Adalet Mahakim-i Osmaniye", Mizan Gazetesi,12 Recep 1326, sahife, 2-3.

"Kanun", Mizanül Hukuk Gazetesi, 10 Şevval 1326, sahife, 18.

"İstinaf Hukuk Mahkemesi, " Protesto Gazetesi, 12 Muharrem 1327, sahife, 4.

"Hiç İstibdâda Kanun Denir Mi?","Volkan Gazetesi, 20 Şubat 1324, sahife, 3.

"Varaka", Volkan Gazetesi, 16 Kanunisini 1324, sahife, 4.

Edep Yahu Gazetesi, 3 zül kaide 1326, sahife, 3.

İncili Çavuş Gazetesi, 24 Ağustos 1326, sahife, 3.

Müdde-i Umumî Makamının Nazarı Dikkatine", Hukuk-ı Umumiye Gazetesi, 7 Teşrin-i evvel 1324, sahife,3.

İsmail Sabih", "Yeni Matbuat Nizamnamesi," Serveti Fünun Gazetesi, 10 Şubat 1909, sahife, 2

Şikâyetlerimiz ,"Dalkavuk Gazetesi, 7 Ramazan 1326, sahife. 3.